

המקור הערבי של התוספות ל"כתאב אלתנקיט"
(= "ספר הנקוד") ליהודה חיוג'

חלק ראשון: מבוא

בזכות תרומתו החשובה לדקדוק העברי זכה יהודה בן דוד (אבו זכריא יחיי בן דאוד), המכונה חיוג', לתשומת לב מרובה במחקר המסורת הדקדוקית של העברית.¹ בדרך הטבע התמקדה תשומת לבם של החוקרים בשני חיבוריו המקיפים על הפועל העברי, שבהם יישם חיוג' את עקרון שלשיות השורש ואת מושג הנח הרפה ("אלסאכן אלליין" = הנח הנעלם/הנסתר) לעניין הפעלים העלולים (בחיבורו "כתאב אלפפעאל דואת חרוף אלליין" = "ספר אותיות הנוח והמשך") ולעניין הפעלים הכפולים (בחיבורו "כתאב אלפפעאל דואת אלמתליין" = "ספר פעלי הכפלי").² מפעלו הספרותי של חכם ספרדי זה כולל עוד שני חיבורים: האחד – חיבור דקדוקי קטן בשם "כתאב אלתנקיט" (= "ספר הנקוד"), והאחר – פירוש דקדוקי מקיף לספרי נביאים ראשונים ואחרונים, "כתאב אלנתף" (= "ספר הליקוטים") שמו.³ במאמר שלפנינו אני מבקש לדון בשאלת היקפו המקורי של "ספר הנקוד" לאור חומר העדויות הידוע ולאור עדויות חדשות מן הגניזה ולפרסם כאן לראשונה את המקור הערבי של הפרקים העבריים הנחשבים כתוספת לעיקר גופו של "כתאב אלתנקיט".

א

ב"ספר הנקוד" הציג חיוג' את תורת הניקוד הטברני של המקרא⁴ להוגה עברית במבטא הספרדי בן חומש התנועות, שאינו מבחין בין קמץ לפתח מכאן ובין צירי

1. למשנתו הדקדוקית של ר"י חיוג' ראה: אלדר, חיוג'; דותן, חיוג'; בסל, עמ' 42–289. לתולדות חייו ראה: פוזננסקי, חומר חדש, עמ' 245–249; וילנסקי, עמ' 13–14; בסל, עמ' 3–10.
2. המקור הערבי של שני חיבורי חיוג' הנוכרים הוהדר בידי מ' יסטרוב (ליידן 1897); התרגום העברי שלהם נעשה בידי ר' משה הכהן אבן ג'יקטילה (מהדורת נוט) ור' אברהם אבן עזרא (מהדורת דוקס).
3. לטיבו של "כתאב אלנתף" ולחולדות גילוי ראה: פוזננסקי, חומר חדש, עמ' 258–266; אברמסון, נתף, עמ' 204–206; בסל, עמ' 24–30 (ושם גם סקירת הפרסומים של החיבור).
4. הניקוד הטברני של המקרא נקבע, כידוע, בבית מדרשם של חכמי המסורה בטבריה, שמסורת קריאתם במקרא היו בה שבע איכויות תנועתיות; ראה: מורג, ניקוד עמ' 840–842; אלדר, הגייה, עמ' 5–9.

הכהן] נ"ע ואשר תרגמו ר' אברהם בן מאיר אבן עזרא נ"נ מלשון ערבי ללשון הקדש בנל"ך ואע"י" (דוקס, עמ' 204; נוט, עמ' 132).

החוקרים שעסקו בחיבורי חיוג' סבורים היו כי העתקת המקור הערבי בכ"י אוקספורד (הנדפסת בהוצאת נוט) שימרה את החיבור בהיקפו המקורי וכי חמשת הפרקים העודפים בתרגומו העברי של ראב"ע אינם מגופו של החיבור אלא תוספות שנסתפחו לחיבור המקורי.¹⁵ מן האפיגרף עצמו אין לדעת, כמובן, אם כל חמשת הפרקים או שמא רק מקצתם (למצער שני הפרקים שכותרתם "תוספת") הם ההוספות "שהוסיף ר' משה" ל"ספר הנקוד".

החוקרים נחלקו בשאלת זהותו של מחבר התוספות ובשאלה מי סיפח אותן לגופו של "ספר הנקוד".¹⁶ לדעת דרנבורג¹⁷ המסתמך על האפיגרף הנזכר, התוספות יצאו מתחת ידו של ר' משה הכהן אבן ג'יקטילה; לעומתו שטיינשניידר¹⁸ ופוננסקי¹⁹ שוללים את הייחוס לאבן ג'יקטילה. באכר²⁰ ווילנסקי²¹ סבורים כי ראב"ע, מתרגם הספר, הוא שצירף לדברי חיוג' הוספות ממחברים אחרים (שהם עצמם מצטטים מ"ספר אותיות הנוח והמשך" לחיוג'). לדעת פוננסקי,²² הבעלים של "ספר הנקוד" ליקט קטעים מספרים שונים – בהם "ספר טעמי המקרא" המיוחס (בטעות) לר' יהודה בן בלעם²³ – ורשם אותם בסוף העותק של "ספר הנקוד" שברשותו; ייתכן שהבעלים, הלקטן, נקרא משה (כעדות האפיגרף), ובאופן זה נוצרה אי-ההבנה באשר לזיהויו של מחבר התוספות עם ר' משה אבן ג'יקטילה.²⁴ שאלת זיהויו של ר' משה (או ר' משה הכהן) הנזכר באפיגרף אינה מעלה ואינה מורידה לעניין היקפו של "ספר הנקוד", לעומת זאת, יש חשיבות לניסיון לייחס את צירוף התוספות לגוף החיבור לראב"ע עצמו. ידוע לנו כי חכם זה לא הוסיף דבר על

15. ראה: נוט, עמ' XII; פוננסקי, חומר חדש, עמ' 258; וילנסקי, עמ' 15.

16. לתוספותיו של ר"מ הכהן ג'יקטילה לשני חיבורי חיוג' על הפעלים שאותם תרגם, ראה: פוננסקי, השלמות; פוננסקי, אבן ג'יקטילה, עמ' 80 ואילך; פריץ, עמ' 174–178; נוט, עמ' VIII.

17. דרנבורג, עמ' CXIX, הערה 5.

18. שטיינשניידר, עמ' 1304–1305.

19. פוננסקי, אבן ג'יקטילה, עמ' 90–91.

20. באכר, ראב"ע, עמ' 9.

21. וילנסקי, עמ' 15–16.

22. פוננסקי, אבן ג'יקטילה, עמ' 91.

23. על הייחוס המוטעה של "ספר טעמי המקרא" לאבן בלעם ראה: אלדר, תורת הקריאה, עמ' 16–18, 21–23.

24. השערת הזיהוי של ר' משה (כעדות האפיגרף בכ"י מינכן) עם ר' משה הכהן אבן ג'יקטילה נסמכת, ככל הנראה, על דברי ראב"ע בראש "ספר מאזנים": "ורבי משה הכהן ספרדי הנקרא בן ג'יקטילה ממדינת קורדובה באר [=תרגם] ספרי הדקדוק [=ספרי יהודה חיוג' הנזכרים קודם לכן], גם הוסיף ענינים לא ידועים הקדמונים".

דברי חיוג' בתרגומו את שני חיבוריו על הפועל (בניגוד למעשהו של המתרגם האחר, אבן ג'יקטילה), ולכן אין לנו צידוק לשער שחרג ממנהגו בעת שתרגם את "ספר הנקוד" של חיוג'. גם דיוקה של לשון האפיגרף מחייב אותנו להניח שראב"ע אינו מחבר התוספות או מצרפן אלא המתרגם בלבד.

היוצא מכאן, שהיה בנמצא – לצד הנוסח בן י"א הפרקים המיוצג בכתב־היד הערבי (כ"י אוקספורד) הנדפס (במהדורת נוט) – נוסח אחר של "ספר הנקוד" מורחב בתוספות, הוא הנוסח המשתקף בשני כתבי־היד העבריים שלו (כ"י מינכן וכ"י אוקספורד), והוא המקור הערבי שהיה תחת ידו של ראב"ע, המתרגם של "כתאב אלחנאק" לעברית.

ג

שיחק לי המזל ומצאתי לאחרונה בספרייה האוניברסיטאית בקימברידג' כמה קטעי גניזה, שיש בהם אישור לקיומו של מקור ערבי המכוון לנוסח כתב־היד העבריים של "ספר הנקוד". בקטעי הגניזה האלה חלקים ניכרים מן הטקסט הערבי של ארבעה מחמשת הפרקים, שבהם עודפים כתב־היד של תרגום ראב"ע על המקור הערבי (הנדפס) והנחשבים כתוספות לגופו של "ספר הנקוד". חשיבות יתרה לענייננו נודעת לשני קטעים מהגניזה, ואלה הם:

א. T-S. Ar.31/123, שהוא קטע בן שני דפים מחוברים שאינם רצופים בתוכנם. בדף הראשון מועתקים שני הפרקים האחרונים (שערים 10 ו-11 של "ספר הנקוד" בכתב־היד הערבי הנדפס), ובדף השני – המקור הערבי של הפרק ה-14 ("שער השוא הנע והנח" בכתב־היד העבריים הנדפסים). הדף הכפול הזה אינו אלא אחד הגליונות הפנימיים של קונטרס מזרחי (בן חמישה גליונות), שבגליונותיו הפנימיים יותר חסרים עוד שני פרקים עודפים: "שער שמות הנקוד ועניניהם" (פרק 12) ו"שער טעמי המקרא" (פרק 13). קטע הגניזה הזה הוא אפוא שריד מכתב־יד מזרחי של המקור הערבי בנוסחו המורחב בתוספות, ובו לפחות שלושה פרקים עודפים על עיקר גופו של "ספר הנקוד".

ב. T-S.D1/90, בקטע זה חלקו האחרון של "שער שמות הנקוד ועניניהם" (הוא הפרק ה-12) במקורו הערבי. בסופה של העתקת הפרק חותם המעתיק, וזה לשונו: "תם אלקול פי אלנקט ועללה ומעניה ואלקול פי אלאלחאן ושרח מעאניה ותם בתמאמה גמיע אלכתאב ממא עני בגמעא ותאליפה יחי בן דאוד נח' נפש". חתימה זו מכוונת הן לפרק עצמו על שני מרכיביו ("אלקול פי אלנקט" = המאמר בעניין הניקוד או הנקודות; "אלקול פי אלאלחאן" = המאמר בעניין הטעמים) הן לחיבור כולו ("ותם בתמאמה גמיע אלכתאב"). לפנינו אפוא שריד מכתב־יד (מזרחי) של "כתאב אלחנאק" העודף על המקור הערבי הנדפס בפרק אחד וחסר ארבעה פרקים לעומת נוסח כתב־היד העבריים של "ספר הנקוד".

ד

העדויות החדשות מן הגניזה הן לבדן אין בכוחן ללמד על היקפו המקורי של "כתאב אלחנאק"יט"; לשם פתרון שאלת מספרם של פרקי החיבור בגרעינו המקורי דין הוא להשלים את הבדיקה בעיון בתוכנם, ברעיונותיהם ובמונחיהם של חמשת הפרקים העודפים על המקור הערבי הנדפס (במהדורת נוט; על פי כ"י אוקספורד), שנחשבים כאמור כתוספות לגוף החיבור.

נעיין אפוא בפרקים העודפים הללו אחד אחד לאחד.

א. "שער שמות הנקוד ועניניהם" (הפרק ה"י; נוט, עמ' 126-128) בשער הזה נכלל לקט (שקשה לראותו כמבחר, ודאי לא מבחר מייצג) של כללים מתורת טעמי המקרא בצירוף שני כללי ניקוד; מקדימה אותם רשימה של שמות סימני הניקוד והטעמים.

1. כללי הטעמים. מחבר השער שאב את הכללים מתוך החיבור הארץ-ישראלי הידוע "הדאיה אלקאר" (= "הוריית הקורא"),²⁵ פרט לכלל אחד שלא מצאתי לו מקור.²⁶ הכללים הטברניים מובאים בקיצור ובהשמטת פרטים (כגון החריגים לכלל), בהחלפת הדוגמאות ובשינויים של ניסוח, מינוח והיצג. כלל אחד הכלול בשער (המשרת השני לפשטא או לתביר) הוא פרי הרכבה של שני כללים נפרדים מעיקרם. קרוב להניח שמי שאסף וכינס את כללי הטעמים האלה הוא אף שניסח ועיבד אותם. הגם שהיה חכם ספרדי, אין ספק שלא היה זה יהודה חיוג'. ראשית, משום שלא ייתכן שהלקט הזה כניסוחו וכלשונו נכתב בידי סופר מובהק כחיוג' הנהוג להציע את משנתו בדברים ברורים ומסודרים ובסגנון בהיר ומדויק. ושנית, וזה הדבר המכריע, "הדאיה אלקאר", שהוא כאמור המקור לכללים בפרק שלפנינו, נכתב בארץ ישראל לאחר זמנו של חיוג'.²⁷ חיוג' עצמו – בשמו הערבי יחיי בן דאוד ובכינויו "אלמגרב"י – נזכר בספר "הדאיה אלקאר".²⁸

2. שני כללי הניקוד. הראשון הוא ניסוח מקוצר ומקוצץ של כלל אוי"ה ובגדכפ"ת; אין להעלות על הדעת שהכלל הטברני הזה כצורתו כאן נוסח בידי חיוג'. הכלל השני עניינו ניקוד וי"ו החיבור בשורוק. איני יודע מהו המקור שלקח ממנו מחבר השער

25. על החיבור "הדאיה אלקאר" ראה: אלדר, תורת הקריאה, עמ' 8-15; לקיצוריו של החיבור ולתרגומיהם ראה: שם, עמ' 15-19.

26. מקצת הכללים יש להם מקבילה בעברית (ובשינויי נוסח) בספר "עט סופר" לר' דוד קמחי (ראה להלן בפירושו לכללים). קטע מן השער הועתק בסוף "ספר טעמי המקרא" (وهוא תרגום עברי מורחב בתוספות של ספר "הדאיה אלקאר" בנוסחו המקוצר), ובראשו באה הכותרת "מאמר מיחיי המדקדק" (שמו הערבי של חיוג' הוא יחיי בן דאוד).

27. חיוג' נפטר (לדעת המאחזים את תאריך פטירתו) בשנת 1010 לערך; ראה: פוננסקי, חומר חדש, עמ' 246-247.

28. ראה: אלדר, תורת הקריאה, עמ' 23-24.

את הכלל הזה; מכל מקום, בניסוח שונה ובתוספת הסבר כלל הניקוד הזה נמצא גם בהקדמת "ספר אותיות הנוח והמשך".²⁹ מעניינת הערתו של חיוג' שם: "ודבר זה מסורת בידינו מאבותינו הראשונים והעתקנוהו מזקנינו הקדמונים" (נוט, עמ' 10).

ב. "שער טעמי המקרא ומשרתיהם" (הפרק ה-13; נוט, עמ' 128-129) לפנינו לקט של כמה עניינים וכללים מתורת הטעמים, שנשאבו כולם מן המאמר על טעמי המקרא בספר "הדאיה אלקאר" (בנוסחו הארוך) אך בקיצורים ובשינויים בפרטים. וזה תוכן השער:

1. חלוקה (מבחינה מוזיקלית) של הטעמים המפסיקים בכ"א ספרים מכאן ובספרי אמ"ת מכאן לשלוש קבוצות: "ידיעה", "העמדה", "עלוי" (במקור: "אעלאן", "רצע", "רפע"; ובעברית: גובה, ניצב, רום).

2. מספר המשרתים בכ"א ספרים מכאן ובספרי אמ"ת מכאן ושמותיהם "בלשון אנשי טבריה".

3. הטעמים המפסיקים שיש בהם רדיפה (היינו כושר הישנות) אגב פירוט מספר הופעותיהם הרצופות.

4. מקום סימון התלישא כטעם מפסיק ("תלישא גדולה") מכאן וכטעם מחבר ("תלישא קטנה") מכאן.

5. הקביעה: "והשופר ההפוך אשר הוא מוכרת אין לו מספר עם הטעמים".³⁰

6. הגעיה אינה טעם מפסיק ואינה משרת ותפקידה "לפרוש" את המילים (בניגוד למקף שנועד לחבר מילה לרעותה).

7. שני פסוקים במקרא ב"א טעמים.

"שער טעמי המקרא ומשרתיהם" אין בו דבר המתאים לייחודי שיטתו של חיוג', ואין בו דבר הרלוונטי לעניינותיו של "ספר הנקוד".

ג. "שער השוא הנע והנח" (הפרק ה-14; נוט, עמ' 130-131) פרק זה אינו אלא סיכום מתומצת של הפרק השישי בדקדוקו של רב סעדיה גאון "כתאב פציח לגה אלעבראניין" (= "ספר צחות לשון העברים").³¹

29. חיוג' מציין שהוי"ו השרוקה אינה נהגית כלל כעיצור ("לא תקרא ו"ו כלל"), שכן המבטא העיצורי של ו"ו לפני שווא או לפני עיצורי במ"ף "כבד על הלשון" (נוט, עמ' 10). מקורות הדקדוק (בא"י ובספרד) מלמדים שהוי"ו השרוקה נהגתה א.

30. הקביעה הזאת היא ניסוח מתומצת (ולא מוצלח) התיאור ההבדל בין השופר יתיב (או יתיב מקלוב, יתיב מוקדם) שהוא טעם מפסיק לבין השופר המהופך (מהפך) שהוא טעם מחבר. סימנם של טעמים אלה הוא אחד, אלא שהסימן < בציינו את המפסיק הוא פריפוזיטיבי, היינו לפני סימן התנועה (ולעולם בראש מילה); השווה: מחברת התיג'אן, עמ' 76 ועיין: דותן, דקה"ט, עמ' 160. עיקרה של מחברת התיג'אן העברית מתימן הוא תקציר (בעברית) של החיבור הארץ-ישראלי "הדאיה אלקאר" בנוסחו הארוך (אלדר, תורת הקריאה, עמ' 15-16).

31. כבר סקו (עמ' 34, הערה 88) עמד על הקרבה היתרה בין פרק השווא לרס"ג לבין הפרק ה-14

ד. "תוספת" (הפרק ה-15; נוט, עמ' 131-132)
לפנינו קטע מתוך הקדמת "ספר אותיות הנוח והמשך" לחיוג' (המקור הערבי:
יסטורוב, עמ' 4, שורה 14; עמ' 7, שורה 16); בתרגומו העברי כאן אין הוא מתאים
לא לתרגום אבן ג'יקטילה (נוט, עמ' 4, שורה 24; עמ' 6, שורה 4) ולא לתרגומו של
ראב"ע (דוקס, עמ' 3, שורה 27; עמ' 6, שורה 8).

ה. "תוספת מספר אחר" (הפרק ה-16 והאחרון; נוט, עמ' 132)
התוספת הקצרצרה שלפנינו ספק אם היא ראויה להיקרא פרק (בדפוס היא מחזיקה
תשע שורות); אין היא אלא אוסף של ארבעה כללים קצרים, שניים בענייני ניקוד
ושניים בענייני טעמים, ואין ביניהם קשר ענייני.

המסקנה באשר להיקפו של החיבור היוצאת מבחינת הפרקים הנ"ל לפי עניינם,
לפי ניסוחם ולפי סגנונם והעולה מן הממצאים בדבר מקורותיהם הספרותיים היא
שיש להפריש מן החיבור בגרעינו המקורי את כל חמשת הפרקים של "ספר הנקוד"
העודפים על המקור הערבי הנדפס. מחזור הדבר כי ארבעה מן הפרקים הללו
(פרקים 12, 13, 14 ו-16) לא יצאו כלל מתחת ידו של חיוג', ואילו פרק אחד שאכן
נכתב בידי חיוג' (פרק 15), שייך באמת לחיבור אחר שלו ורק סופח ל"ספר הנקוד"
עם התוספות האחרות שאינן שלו.

גם עדותם של קטעי "כתאב אלתנקיט" שעלו מן הגניזה (הנזכרים בראש סעיף ג)
באשר למספרם של פרקי החיבור במתכונתו המקורית נסותרת אפוא לאחר ניתוח
תוכנם של השערים העודפים.

כמסתבר, לצד העתקות של "כתאב אלתנקיט", שלא ניתוסף להן חומר שאינו
מגוף החיבור המקורי (המיוצגות בנוסח כ"י אוקספורד הנדפס של המקור הערבי),
היו בנמצא העתקות של הגוף הערבי מורחבות בתוספות:
א. ההעתקה שהייתה לפני ראב"ע (ולפיה התקין את התרגום העברי של "ספר
הנקוד") כללה חמישה פרקים יתרים, ששניים מהם (פרקים 15 ו-16) נחשבו תוספות
מספרים אחרים;

ב. העתקת הגניזה T-S. D1/90, שכללה פרק אחד שנוסף על גרעין החיבור המקורי
ושהוצע עמו כחיבור שלם (כעדות האפיגרף).

ג. העתקת הגניזה T-S. Ar.31/123, ובה שלושה פרקים יתרים (פרקים 12, 13 ו-14).

ה

חשיבות גילויים של קטעי הגניזה, המחזיקים מקור ערבי של התוספות ל"ספר
הנקוד" של חיוג', טמונה לא רק בעדותם על גלגולי מסירתו של "כתאב אלתנקיט"

של "ספר הנקוד" לחיוג'. הטקסט של פרק השווא (בליווי תרגום עברי) פורסם במהדורתו
המדעית של דותן ל"ספר צחות" של רס"ג (דותן, אור ראשון, עמ' 464-479; וראה המבוא של
המהדיר לשער הזה, שם, עמ' 230-235).

ועל היחסים שבין המקור הערבי לבין תרגומו העברי, אלא גם בעצם חשיפתו של טקסט דקדוקי שנודע לנו עד כה בלבד, וכן באפשרות לקבל באמצעותם תמונה נאמנה ומדויקת יותר של הטקסט. תרגומו של ראב"ע אין בו כדי למלא את מקומו של המקור הערבי, לפי שלא אחת אינו מתאים ואינו קרוב לו הן משום השמטותיו וקיצוריו הן משום סטיותיו ואף שיבושיו.³²

אני מפרסם כאן את המקור הערבי של שלושת הפרקים העיקריים (מחמשת הפרקים) שנשתפחו לגופו של "ספר הנקוד", ואלה הם: "שער שמות הנקוד ועניניהם" (הפרק ה-12 במניין הכולל של פרקי הספר), "שער טעמי המקרא ומשרתיהם" (הפרק ה-13), "שער השוא הנע והנח" (הפרק ה-14).

קטעי הגניזה שהונחו ביסודם של הפרקים המתפרסמים נמסרו בפנים כתיבים (כולל המובאות מן המקרא) וכניקודם, להוציא שיבושי העתקה ברורים שתוקנו. סימני הפיסוק ונקודות ההבחן החסרות באותיות העבריות המתעתקות את הערבית ש, ח, ג, ז, מידינו הם. סוגריים מרובעים מסמנים חסרון מילים או אותיות מחמת ליקוי טכני בכתב-היד או מחמת השמטה בהעתקה; ההשלמות בפנים (באותם מקומות שעלה בידי להשלימם) הן מסברה או על סמך תרגומו העברי של ראב"ע או על סמך מקורותיו של מחבר השער (אבל גם מקצת ההשלמות האלה אינן יוצאות כמובן מגדר הסברה). מקומות, שדפיו של כתב-היד פותחים או מסיימים באמצע משפט או פסקה, הושלמו לצורך הבנת דברי המחבר; ההשלמות ניטלו כלשונן מתוך נוסח כ"י אוקספורד של התרגום העברי של ראב"ע שנדפס במהדורת נוט והובאו בפנים בתוך סוגריים מזוויתם. סידור השורות עשוי על פי כתב-היד בצירוף מספרי השורות.

באפרט הנוסחאות הערתי על מילים שהוגהו ועל טעויות העתקה שתוקנו (בעיקר מילים מיותרות במקור שמצאתין ראויות להימחק); כמו כן הערתי על מילים התלויות בין השיטין ועל מילים שנמחקו בכתב-היד בהעברת קולמוס. ציינתי באפרט מראי מקום או אסמכתאות של ההשלמות שהובאו בנוסח הפנים בתוך סוגריים מרובעים או מזוויתם.

כדי שלא לחרוג יתר על המידה משיעור גודלו של מאמר, החלטתי לוותר על הוספת תרגום עברי עצמאי לטקסט הערבי. כעין חלופה לתרגום ישמש כאן הפירוש המלווה את הטקסט לפי סדר שעריו, סעיפיו ועניינותיו (בציון מספרי השורות במהדורתנו). בעיקרו, הפירוש אינו אלא סיכום תוכנו של הפרק בתוספת ההסברים הנחוצים להבנתו ובציון מקורותיהם של הכללים והעניינים הנידונים בו. מילות ההדגמה שמן המקרא המופיעות בטקסט ניתנו בפירוש ככתיבן במהדורת התנ"ך של

32. מקצת השמטותיו ושיבושיו של ראב"ע נובעות מקוצר הבנתו בכמה מענייני הטעמים הנידונים בשניים מפרקי התוספות; מקצת סטיותיו בתרגום יסודן בחירות שנטל לעצמו במסירת דברי המקור. לדרכי תרגומו של ראב"ע לספרי חיוג' ראה: אברמסון, השלמות, עמ' 76-99.

אהרן דותן (הוצאת "עדי") המיוסדת על כ"י לנינגרד B19a (קהיר, 1009). ניקודן (כולל טעמים וגעיות) הריהו מדעתנו (בקנה אחד עם כוונת הכתוב ובהתאם להוצאת "עדי" בדרך כלל).

1

נמסור כעת תיאור קצר של קטעי הגניזה מאוסף טיילור-שכטר שבספרייה האוניברסיטאית של קימברידג', שהשתמשנו בהם להוצאת המקור הערבי של שלושת פרקי התוספות המתפרסמים להלן.

1. T-S.AS 140/21 (סימנו א), דף אחד שחלקו העליון נחתך ממנו לכל רוחבו; בחלק הנותר נשתמרו שמונה שורות, אך הכתוב מטושטש במקומות אחדים ואי-אפשר לפענחו ואף לא לזהות נקודות הבחן.

התוכן: קטעים מתוך "שער שמות הנקוד ועניניהם".

2. T-S.AS 140/55 (סימנו ח), שריד של דף אחד שנשתמרו בו שש שורות חלקיות; קטע ח וקטע א שייכים לאותו כתב-יד.

התוכן: "שער שמות הנקוד ועניניהם".

3. T-S.D1/90 (סימנו ב), שני דפים מחוברים שתוכנם אינו נמשך מן האחד לשני; בין עשרים ואחת לעשרים ושלוש שורות בדף. הדף הראשון כולל חלק מחיבור מסורה. הדף השני מחזיק את סופו של "שער שמות הנקוד ועניניהם"; באמצע העמוד השני של הדף חתימת הפרק הזה וחתימת "ספר הנקוד" כולו בציון שם המחבר (ראה לעיל ראש סעיף ג). בחלקו התחתון של הדף מתחיל חיבור אחר שכותרתו "אלקול פי חרוף אלאבדאל" (= "המאמר בענין אותיות החילוף").

4. T-S.NS 287/2 (סימנו ג), דף אחד מוכתם ומטושטש; עשרים ושתיים שורות בעמוד; חציו התחתון של עמוד ב ניזוק קשה, ואפשר לפענח ממנו (לעתים רק בפקפוק) מילים אחדות בלבד.

התוכן: "שער טעמי המקרא ומשרתיהם".

5. T-S.Ar 31/123 (סימנו ד), שני דפים מחוברים שתוכנם אינו נמשך מן האחד לשני; בין תשע עשרה לעשרים ושורות בדף. קטע ד והקטעים ה, ו וז שייכים לאותו כתב-יד. דף א כולל חלק מגופו של "כתאב אלטנקיט" (שורות אחדות מן הפרק ה-9, הפרק ה-10 כולו וכשליש מן הפרק ה-11); בדף ב "שער השוא הנע והנח".

6. T-S.NS 301/12 (סימנו ה), דף אחד קרוע בחלקו העליון ומוכתם בכמה מקומות בחלקו התחתון; נשתמרו בו שש עשרה שורות (מתוכן רק שרידים של שלוש השורות העליונות). קטע ה והקטעים ד, ה וז שייכים לאותו כתב-יד; קטע ה הוא המשכו הישיר של קטע ד.

התוכן: "שער השוא הנע והנח".

7. T-S.NS 301/69 (סימנו ו), דף אחד קרוע לכל אורכו ובחלקו התחתון; נשתמרו בו שמונה עשרה שורות (מתוכן רק שרידים של ארבע השורות התחתונות). קטע ו

והקטעים ד, ה ו-ז שייכים לאותו כתב-יד; קטע ו הוא המשכו הישיר של קטע ה. העמוד הראשון מחזיק קטע מתוך "שער השוא הנע והנח", והעמוד השני של הדף כולל חלק מן הפרק ה-15 הנושא בתרגום העברי (נוט, עמ' 131) את הכותרת "תוספת".

8. T-S.AS 140/8a (סימנו ז), שריד של דף אחד; נותרו בו שבע שורות לא מלאות. אין הוא אלא חלקו התחתון של מחצית הדף שנתלשה מקטע ו. עמוד א כולל חלק מן "שער השוא הנע והנח" (והוא המשך ישיר לקטע ו), ועמוד ב שלו כולל חלק מפרק 15 ("תוספת"; נוט, עמ' 131).

חלק שני: הטקסט

המקור הערבי של התוספות ל"ספר הנקוד"

על פי שמונה קטעי גניזה מאוסף טיילור-שכטר עם השלמות מתרגום ראב"ע
על פי כ"י אוקספורד (מהדורת נוט), בצירוף הערות לנוסח

< שער שמות הנקוד ועניניהם >

> הראשון קמץ גדול, קמץ קטן, פתח גדול, פתח קטן, שוא, דגש, רפא, טרחא,
מאריך, אתנחתא, שופר גדול, שופר קליל, מהפך, פשט, זקף קטן, זקף גדול, זרקא,
שרי, דרגא, תביר, שלשלת, דחי, תרסא, תלישא, קדמא, אזלא, <

קטע א

[גר]ש, גרישין, פור קטן, [פור גדול, ירח בן יומן],
5 לגר[מ]י, פסק, סגול, סמיך [ב]מאריך, י[תיב, רביע. אלה הם]
שמותם. ואילו סימנם: אוי"ה בג"ד [כפ"ת]

סימן; במ"ף סימן; אחז"ע [ס]ימן; אה, אי, או, [אי, אה]
או, אי. הי"ע טי"ס נח"ץ ח[ו"ם] סימן. נבתידי במעאניהא
ומגאריהא ואצולהא, ואלשי כתיב ואלעאקל [-]

10 [-] אליסין[ר]. אקול מא מעני פשט במ[אריך]

[ומהפך] [כקול]ך [וי]קרא [אלה]ים'לאור [יום], ואיצ[א]

> והארץ היתה תהו ובהו. ולמה היה במלת "היתה" מאריך

ולא היה מהפך, ולמה במלת "אלהים" מהפך ולא היה מאריך? ואומר

כי היה במלת "היתה" מאריך בעבור היות הפשט בתחלת אותיות "תהו"

15 על כן היה תחת "היתה" מאריך. והיה במלת "אלהים" מהפך

בעבור היות הטעם באות השני והוא "לאור". וכן אם היה הטעם

באות השלישי או הרביעי או החמישי יהיה לעולם מהפך תחת המלה שהיא

< בתחילה. ועתה אבאר ענין דרגא ומאריך >

1-3. הראשון-אזלא] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 126-127).

2. שופר גדול] במהדורת דוקס: "שופר קטן". מהפך] ראה להלן ח"ג לשורה 13.

3. תרסא] במהדורת דוקס: "טרסא".

7-8. אה-אי] הניקוד המתבקש: אָה, אִי, אוּ, אֵי, אֶה, אוּ, אֵי.

8. הי"ע-חז"ם] במהדורת נוט, עמ' 127: הי"ע טי"ס נח"ץ חז"ם.

12-18. והארץ-ומאריך] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 127, שורות 7-13).

13. מהפך] לפנינו (וכן במהדורת דוקס) כאן ובהמשך הפסקה: "מקיף" (ראה: דוקס, עמ' 194,

הערה 2). נראה לי שזו גרסה מוטעית; לפי הענין ברור שמדובר בשופר מהופך (שימוש

של המונח "מקיף" בהוראה זו אינו מוכר) וקרוב לוודאי שצריך לגרוס "מהפך", וכך

גגהתי במקור. התיקון כאן מחייב תיקון דומה ברשימת הטעמים שבראש הפרק, שגם בה

(שורה 2) גורסים כתיביהיד העבריים "מקיף".

- קטע א
- 10 [פ] אלחרף אלתאלת או אלד' או אלה' כאנ[ת] לה דרגה
ואן כאן אל[תביר] פי אול חרף או [אל]ב' כאן לה מאריך
קקולך ויתן אתם [אלהי]ם. ואיצא פי אלד[רג]ה
ויקרא האדם שם. פ[א]פ[ה]ם. מעני שופר
פוקי ואולא. קולה אלה תולדות השמים
25 פ[נ]קול לאי מע[ני רג]ע אלטעם מן אספל "אלה"
[ולא י]כ[ו]ן מן פוק "אלה", פנקול לאנה פי אול
[חרף] > ואם היה בשני או בשלישי או ברביעי לעולם יהיה למעלה כמו
ויברא אלהים את האדם, וכמו שני המלאכים סדמה. <

> ואומר עניין שופר מלמטה ושופר מלמעלה במלה אחת <

קטע ח

- 30 אלשופר פוק; ו[האדם, ---]
ואיצא כק' על שונאי[נו---]
פי [ק'] והאדם שופר מן [אספל ופי על-שונאינו שופר מן]
[פוק], פנקול אנה אדא כ[אן אלטעם פי אלחרף אלחאני או אלג']
יכון שופר מן אספל, [ואדא כאן פי אול חרף יכון]
[שופר מן פוק]. 35

> ועתה אחל לבאר עניני הגעיא והוא על ה' דרכים א א א א
כמו שלמים הם אתנו, זה א; מאתך תהלתי, זה א; שאו נס, זה או;
יראת ה' טהורה, זה או; בהיכל קדשו, זה א. ואומר כי הגעיא לא תשתנה

24. ואולא] בכתב-היד בטעות: "וספלי", והגהתי כמתחייב מתוכנו של הכלל (ראה להלן בפירושו לשער).

27-28. ואם - סדמה] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 127, שורות 18-20).

29. ואומר - אחת] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 127, שורה 24).

30. והאדם] הרוגמה הושלמה על פי תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 127, שורה 24) וההמשך (שורה 32).

32-33. אספל-פוק] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 127, שורות 25-26).

33. כאן - אלג'] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 127, שורה 26).

ענינה כי אם בד' אותיות והם א' ח' ה' ע'. אם היה האות שיש בו הגעיא
 40 אחריו אלף תקרא הגעיא כאשר תחת האלף. אם היה אי תהיה קריאת
 הגעיה אִי. ואם היה אה תהיה קריאתה אה. ועוד אם היה הגעיא
 באות, והאות ש <

קטע ב

בעדהא הא פתקרא אלגעייה במא תחת אלהא כקולך
 מאתך תהלתי, תקרא אִי בסבב אלֵי אלֵי פי אלהא
 45 אלֵי בעד אלתו. ואיצֵא אֵא כאנת געיה פי חרף
 וכאן אחרף אלֵי בעדהא עין פתקרא אלגעייה
 במא תחת אלעין כקו' יהי שמו לעולם, בסבב
 אלאו רגעת אלגעייה או. ואיצֵא אֵא כאנת אלגעייה
 פי חרף וכאן אחרף אלֵי בעדהא חא פאנהא תקרא
 50 אלגעייה במא תחת אלחא כקו' תְּחִי נפשי. פאנהא
 עלי הדא אלסירה תגרי.

אלקול פי אכתלאף אלשופר

וכיף מגראה ומענאה

נבתי במעני שופר נשאו ושופר קלקל ולא
 55 מעני סמי אלואחד נשאו ואלאכר קלקל. פנקול אנה
 אֵא כאן אלשופר פי אול חרף מן אלכלמה צאר קלקל
 כק' חֲרַשׁ לאמר, ואיצֵא תחת שלחני, ואיצֵא
 עבד ה'. וליס יתם דלך אלא אן יכון בעדה זקף
 פיכון קלקל. ואמא אֵא כאן אתנחה וגיר דלך
 60 פהו שופר נשאו כקו' וימת יהושע בן נון עֵבֶד
 ה'. ואיצֵא אֵא כאן אלשופר פי תאני חרף וג'
 וד' והו זקף או אתנחה פאנה יכון נשאו כקו'
 במאָה קשיטה, וכקו' אמר ה'. פאפהם
 תעלם אן שא אללה. תָּם אקול
 65 איצֵא מא מעני פאזר קטון ופאזר גדול פנקול

ב2

36-42. ועתה - והאות ש] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 128, שורות 6-12).
 37. שלמים - זה אִי] מקשר העניינים ברי כי מילת ההדגמה "שְׁלָמִים" (בראשית לד, כא)
 שגויה היא, שהרי עניינו של הכלל בשווא-געיה שלפני גרונית; אף מתבקשת כאן דוגמה
 לתנועת אָ/אָ (תנועת אָ נידונה בשורה 38), כגון וְהָיָה.
 46. בעדהא] במקור נכתב בטעות: "בעדהא הא"; ונמחקה מילת "הא" (המיותרת) בקו
 בידי הסופר.
 49. חא] בכתב-היד בטעות: "הא"; התיקון בפנים מוכח מן ההמשך (שורה 50).

כל מא כאן סמוך לִיְרַח סמי פזר גדול כקולה
ככה ינעַר האלהים ואשבאָהה. וכל מא כאן
קבלה שופר פהו פזר קטון כקולך אלה הנחלות,
ושוטרים ושוּפְטִיֹו. פאפהם הדאך אלה אל[די] שדה
תפהם אן שא אלה.

70

תם אלקול פי אלנקט ועללה ומעאניה
ואלקול פי אלאחאן ושרח מעאניה
ותם בתמאמה גמיע אלכתאב
ממא עני בגמעה ותאליפה
יחיי בן דאוד נח נפש

75

< שער טעמי המקרא ומשרתיהם >

> הטעמים יתחלקו למיניהם על שני חלקים: האחד טעמי כ"א ספרים והשני טעמי ג' ספרים, והם תהלים ואיוב ומשלי. ועתה אחל לבאר טעמי כ"א ספרים ומשרתיהם ואומר כי יתחלקו לג' חלקים < קטע ג

א1

וכדלך אנואע אלחאן אלתלתה ספון[ר], וכם כאדם להא.
תם בעד דלך נצף כיף תגיייר כראם [אלאל]חאן לתרתיב
אלכלמה. פאמא אלחאן אלוואחד ועשרין ספרא פאנהא
תכון עלי תלתה צרוב: אלאעלאן ואלוצע ואלרפע. [פ]נשרח
[אנו]אע כל צרב וצרב מנהא ונסמיהא באסמא[ה]א אלתי
[...]. הא להא אהל טבריה בלגתהם לאנהא מסתפאטה

80

[--] אלנאס והי אקרב ללאפהאם מן אסמא גריבה גדלהא
[מא..]עוה [-]. ואקול אן אנואע אלאעלאן תלתה
[תסמא בלגה] אלעבראניין [פ]אזיר וטרס ותלשה. ואנואע
[אלוצע תלתה] תסמא בל[גתהם ית]יב וזקף ואתנחה. אנואע
[אלרפע סתה תסמא] בלגתהם זרקא ולגרמיה ורביע ותבר
וטפח[ה] וסילוק והו א[כ]ר אלאפסוק. פדלך אתנעשר

90

69. ושוטרים ושוּפְטִיֹו] בכתב־היד בטעות: ושוּפְטִיֹו ושוטרים.

76-78. הטעמים-חלקים] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 128, שורות 25-28).

87. תסמא בלגה] השלמתי לפי העניין.

88. ואלוצע תלתה] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 128, שורות

30-32).

89. אלרפע-תסמא] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 128, שורה 30)

ובהקבלה ללשון דומה בשורה 88.

90. וסילוק והו] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 128, שורה 31).

לחנא -- ואח[ד ועשרין. ושרה אלחאן אלתלתה
אלספור אלאכר, הי כדלך קסמתהא בריא(?) לאקסאם
לתלתה ספור תלקא הדה אלאקסאם אלמדכורה ללואחד
ועשרין ספר[א] והי: אלאעלאן ואלוצע ואלרפע. פאנווע
אלאעל[אן את]נין: אלפאזיר ואלזרקה. [ונוע אלרפע ואחד, והו אלרביע.] 95
ואנווע אלוצ[ע]: לגרמיה

ויתיב ואת[נח]ה וטפחה וסילוק והו אכר אלפסוק.
פדלך [תמניה]ה אלחאן-אצול. גמלה אצול אלאלחאן אל[די]
ללק[ר]אן עשרין לחנא: א[תנעשר] מנהא לואח[ד וע]ש[רין]
ספר[א], ו[תמניה]ה ל[לתלתה] אלספור אלאכר. נדכ[ר] אלן
כדא[מ]הא. להדה אלאלחאן אלעשרין-כדאם תמניה עשר: 100

מ[נהא] תמניה כדאם ללאתנעשר לחן ומנהא עשרה
כדאם לתמניה אלחאן. וחצי כדאם אלאלחאן אלואחד
ועשרין ספר אלדי הם אתנעשר. כדאמהם תמניה
ונאתי באסמאהא עלי מא דכרוהא אלטבראניי[ן]

בלגתהם [אי]צא מא וגדנא מנהא וכולך נפעל ב[כדאם]
אלחאן אלתלתה ספור אלדי הם תמניה וכדא[מהא עשרה].
פנקול כדאם אלאתנעשר: שופר ותלשה [צגירה]
ושופר לגרמיה ושופר מק[לוב] ואז[לה ומר]כה
וסלסלה ומאילה. וכדא[ם] אלתלת[ה] ספור עשרה. 105

92. הי[בכתב-היד: "הם הי"; הסופר שכח להעביר קולמוס על אחד מכינויי הגוף הטעון מחיקה.

95. אלפאזיר[האל"ף השנייה תלויה בין השיטין. ונוע-אלרביע] המשפט נשמט כאן על פי טעות סופר. השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 129, שורה 1) וספר "הראיה אלקאר".

96. וטפחה[בכתב-היד: "וטפחה ותכר"; הזכרתו של התביר כאן מוטעית ומסתברת בהימשכות המעתיק אחר צמידות התביר לטפחה ולסילוק ברשימת טעמי כ"א ספרים (לעיל שורות 89-90).

105. בלגתהם[למ"ד תלויה בין השיטין. כדאם] השלמתי לפי העניין.

106. עשרה[השלמתי לפי האמור לעיל שורה 101.

107. צגירה[השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 128, שורה 33) ועל ספר "הראיה אלקאר" (בנוסחו הארוך) שהוא המקור לרשימת הטעמים כאן.

108. ושופר לגרמיה[בכתב-היד בטעות: "ותל]שה כבירה". המעתיק נגרר, כנראה, אחר צמד התלשות ברשימת המשרטים של ספרי אמ"ת שבהמשך (שורה 110). הגהתי בהסתמך על ספר "הראיה אלקאר" (בנוסחו הארוך).

109. ספור עשרה[השלמתי לפי האמור בשורות 101-102 ובשורה 106.

- 110 וכראם אלחמניה: שופ[ר] ותל[שה צ]גי[רה ותלשה כבירה]
ושופר מקלוב ושופר [נח]ת ומאיל[ה ומרכה וסלסל]ה
ועצא וצנארה. פד[לך ת]מניה [ע]ש[ר ---]
לחן, פאד' קד אתי[נא] באסמאהא ואסמ[א ---]
פאקול אלאן אן אדא כאצת ללמתאן(?)[... --]ת
115 לחן ואחד ואל..] מרסומה בכארמה ואלחמניה ב-]
[.סכא. --] ואללחן פי אלאול מן חרף אלכלמה או [פי]
בעדהא [...א וכארמה מת.]הם עליה אמא [ו.]
אלכלמ[ה] או א[כרהא] או אולהא פאנהא -] .תך
ב[.ק נגמה -] אלכלמה אברא דאי[מא --]
120 אלכלמאת אלקאבלה [-] [אחדהמא מן
אלנעות ואלאכר מן אלאפ[עא]ל ואמא מן אלנעות
כקולך

< שער השוא הנע והנח >

- > ודע כי כל שוא באחרית המלה לעולם הוא נח
כמו בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. כי תי"ו
בראשית ומ"ם אלהים וצד"י הארץ נחים, ולא הוצרכו המדקדקים
125 לעשות שוא תחתיהם כי לא יעלה במחשבת איש שיתנועעו. הלא
תראה כי אליף עליף ישימו תחת הכ"ף שוא עבור שלא יתדמו
למלות הזכרים. וכן תחת אמרָת ושמרָת שהם לשון נקבה
שלא יתדמו <

110. ותלשה כבירה] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 129, שורה 3)
ועל ספר "הדאיה אלקאר".
111. ומרכה וסלסלה] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 129, שורות
3-4) ועל ספר "הדאיה אלקאר". נחת] ההשלמה לפי תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 129,
שורה 3); ב"הדאיה אלקאר": תכסיר.
114. פאקול] בכתב-היד: "פלקול"; הגהתי לפי שימוש הלשון של המחבר בשאר המקומות.
116. חרוף] בכתב-היד בטעות "חרף".
123-129. ודע-יתדמו] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 130, שורות 3-8).
126. לעשות] במהדורת דוקס: "לשום".
129. יתדמו] במהדורת דוקס: "יתראה".

קטע ד

- 130 למוצע איהאם אַמַרְתָּ וְשָׁמַעְתָּ אַלמִדְכֹרֵיךְ.
 ונקול איצא אן אוסאט אלכלמאת כל אַתְּנִין
 מן אלשוא תלתקי פיהא פאן אלאולי סאכנה
 ואלתאניה מתחרכה כקולך וַיִּשְׁמְרוּ, וַיִּשְׁבְּתוּ, מִרְכָּבוֹת,
 מְשַׁבְּצוֹת וּמֵא אשבה דלך. פהדה ונטירהא
 אלמעלומה ללסכון קדמנאהא לחאל אלמואצע 135
 אלתי יגב פיהא תחריך אלשוא באלפתחה או
 כתיר מן שרוטהא ליסת מעלומה ולא משרוחה.
 פאד קד חטנא דלך פנקול אן
 אלמואצע אלתי תתחרך פיהא אלשוא בחרכה
 אלפתחה סבעה, ואלמואצע אלדי תתחרך פיהא אלשוא 140
 בחרכה בעץ אלסבע נגמאת הי כמסה,
 צאר אלגמיע
 י"ב. פינבגי אן נבתידי בשרח אלסבעה. ונקול אלמוצע
 אלאול אדא כאנת אלשוא פי אלחרף אלאול מן אלכלמה
 תחרכת אלי אלפתח כקו' בַּרְאשִׁית גְּדוּלִים גְּדוּשִׁים 145
 ומא מאתל דלך. ואלמוצע אלב' אדא כאנת פי וסט
 אלכלמה וקבלהא שוא אכרי פאן אלתאניה תתחרך
 אלי אלפתח כקו' וַיִּקְרְבוּ וישמרו תתקפהו יִשְׁבְּקָשָׁה וַיִּרְפְּמָנִים
 ומא מאתל דלך. ואלתאלת אדא כאן אלחרף
 אלמרסום באלשוא דגש פאנה יפתח, לא מחאלה, 150
 כקו יתִּיצְבוּ וַיִּתְהַלְכוּ הַתְּקַדְּשׁוּ הַמְּמַלְטִים
 הַמְּדַבְּרִים [ו]אשבאה דלך. ואלראבע אדא
 תראדף חרפין באעראב ממדוד אנפתחת
 אלשוא וצורה דלך מתל וַיִּתְגַּדְּדוּ וַיַּעֲלֵהוּ וַיְהִי
 נְדָדִים, וַלְלוּ וַחֲרָבוּ, וַיִּתְרַצְצוּ ומא אשבה דלך, 155
 ואמא אן כאן מקצורא פלא יתחרך כקו' פִּי רְנַת

137. משרוחה] בכתב־היד: "משרוחה. ואלמואצע אלתי תתחרך פיהא אלשוא בחרכה בעץ אלסבע נגמאת". המשפט (הלא גמור) טעון מחיקה שכן הוא מופיע (במלואו) במקומו הראוי בסמוך (שורות 140–141) ונשתרוב לכאן בטעות סופר.
 141. כמסה] בכתב־היד: "כמסה, ואלמואצע אלתי תתחרך פיהא באלפתחה סבעה". המשפט טעון מחיקה שכן כבר היה לעיל, שורות 139–140, ונשתרוב לכאן בטעות סופר.
 148. וישמרו] בכתב־היד תלוי בין השיטין. דרכמנים] המ"ם מנוקדת בכתב־היד בחולם ובקמץ.

- רְשָׁעִים, וְאֵיזָא וְשָׁדְרוּ אֶת־בְּנֵי קְדָם. וְאֵלְכָאמס
 אַן יְכוֹן חֹרֵף אֲלִשׁוּא בֵּין טַעַם וְכָאדְמָה כְּקוֹ נְדָרְו
 וְשְׁלָמוֹ, אֲמָרוֹת הִ' וְאִשְׁבָּאָה דְלֶךְ, אוּ יְכוֹן בֵּין גַּעִיה
 וְטַעַם כְּקוֹ מְלִלֵי גְלִלֵי וּמָא מֵאֲתֵלְהָמָא. וְאֵלְסָאדַס 160
- אֲדָא כָאנֹת אֲלִנְגַמָּה אֲלֵתָאנִיָּה אֲלֵתִי בְעַד חֹרֵף אֲלִשׁוּא
 מִשְׁדַּדָּה עֲלִיָּהָ טַעַם כָּאן חֹרֵף שׁוּא יִפְתַּח כְּקוֹ
 נְלִכְהָנָא אֲלֵכְהָ לִי אֶל הַגְּדוֹלִים, נִירְשָׁה לָנוּ. וְלִדְלֶךְ צָאֵר
 קוֹ' הוּא יִשְׁיִזְבְּנֶךָ יִפְתַּח לָאנָה בַּהֲדָא אֲלוֹזֹן וְקוֹ' דִּי 165
- יִשְׁזַבְּנֶכָן לֹא יִפְתַּח לָאנָה לִיס בַּהֲדָא אֲלוֹזֹן. וְאֵלְסָאבַע
 אֲדָא כָּאן חֹרֵף אֲלִשׁוּא הוּ מִם וְאֲלִנְגַמָּה אֲלֵתָאנִיָּה
 מִן בְּעַדָּה מִשְׁדַּדָּה עֲלִיָּהָ טַעַם כְּקוֹ' הַמְשִׁלַּח מְעִיָּנִים,
 > הַמְכַסֶּה שְׁמִים. וְאִם סַר הַטַּעַם מֵהָאוֹת הַשְּׁנִי לֹאֲשֵׁר אַחֲרָיו לֹא יִפְתַּח כְּמוֹ
 הַלְוִיִּים הַמְעַשְׂרִים, הַמְהַלְכִים תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ. הֲלֹא תִרְאֶה כִּי <
 קִטְעָה הַ
- [הַמְבַשֵּׁר יִפְתַּח וְהַמְבַשְּׂרוֹת לֹא] יִפְתַּח, כְּמָא [---] 170
- [שְׁמַעֲתִי, תִּלְכוּ וּמָא אִשְׁבַּה דְ]לֶךְ אֵלָא אֲלִמְפִרְדְּ[הַ כְּקוֹ']
 [בְּשִׁקְתוֹת הַמִּים], תְּקַפְּתָ לְהַזְדָּא. וְכֹל בְּרָכּוֹ עַל[לְוִי]
 טַעַם, מָא כֹּלָא בְּרָכּוֹ נָא לְזוּוֹאֵל אֲלִטַּעַם עֵנָה. תָּם
 נִתְבַּע דְלֶךְ בְּשִׁרְחָ אֲלוֹ' אַבּוּבָא אֲלֵתִי מִן שְׁאנָהָ 175
- אַן תַּחֲרֵךְ אֲלִשׁוּא לֹא בַּאֲלִפְתַּח פִּקְטָ אֵלָא בְּבַעֲץ
 אוּ בַּאֲכַתָּר אֲלוֹ' נִגְמָאֵת. [וְ]נִקּוּלָ אִמָּא הִ' אַבּוּבָא
 מִנְהָא פְּהִי תַּחֲרֵךְ אֲלִשׁוּא [...] וְיִוֹ אֲלוֹ' נִגְמָאֵת אוּ
 מָא אִמְכָן מִנְהָא, וְדִלֶךְ אֲדָא כָּאן גְּאוּרָ אֲלִשׁוּא
 חֹרֵף מִן חֹרֵף אַחֲהָ"ע לְמוֹ[צָ]ע עִמְקָ לְפִטְהָא
 פְּאֲלִשׁוּא תַּתְּחֹרֵךְ פִּתְתַּנְגַּם בְּגַנְסָ אַחֲהָ"ע וְדִלֶךְ 180
- בְּעַד אַן יִגְבַּ לְלִשׁוּא אֲלֵתְחֹרֵךְ, וְדָאךְ כְּקוֹ' לְעוֹלָם,

164. ישיזבנך] בכתב־היד בטעות: "יִשְׁזַבְּנֶכָן" (צורה שאינה במקרא).

169–168. המכסה—כי] תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 130, שורות 27–29).

171. שמעתי – אשבה ד] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 130, שורה 30).

172–171. כקוֹ'—המים] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 130, שורות 31–30).

173. תיביה נכפלה בכתב־היד בטעות סופר אך לא נמחקה.

174. אלזי] בכתב־היד: "אלה", וזו טעות סופר; הגהתי בהסתמך על קשר העניינים.

176. ה'] בכתב־היד בטעות: "די"; הגהתי בהסתמך על קשר העניינים (והשווה לקמן שורה 196).

- נחֶשֶׁת, בָּהֶם, כִּן ק[הת, בע]ב הַעֲנֵן, בְּעַד הַחֲלוֹן,
 לְעֶבֶד נִמְכַר יֹסֵף, בְּחֶרֶב עָלְיָהּ מִסְבִּיב, בְּעֶבֶר
 הַיַּרְדֵּן, כְּ[חיל] ת[מורתו], שְׂאֵי סְבִיב, אֵךְ לֹא בְּעֵי,
 רְאוּ בְּגוֹיִם, שְׂאוּ נֶס. פֶּקֶד מִתְּלֹנָא תִּשְׁבַּחֶהָ כֹּאֵל
 185 [--] הִדָּא כֹּאֵל[---]
 [--] אֵיצָא מִן צְרוּב [--]
 יִסִּי[ר] א בֹּאכְתָצָאֵר. וְנִקּוּל וְכֹדָאךְ [פִּי וְסֵט אֲלִכְלֵמָה]
 בְּכוּן שׁוּא קְבִלְהָא כְּקו' וַיִּשְׁמְעוּ וַיִּצְבְּאוּ [וּמָא]
 מֵאֲתֵלְמָא. וְכֹדֶלְךְ אֹדָא תַּחֲרַכְתָּ בַּחֵק אֲלִדְגֵשׁ
 190 כְּקו' מֵה־לְכֶם תְּדַפְּאוּ עִמִּי, וְאֵיצָא וַיִּשְׁלַחוּ אֶת
 רְבִקָּה. וְאֵיצָא מִתְּנַבְּאִים לְפָנֶיהֶם. וְכֹדֶלְךְ אֹדָא
 תַּחֲרַכְתָּ בְּסִבְבַּ כְּאֲדָמִי
 אֲלִטְעַם כְּקו אֶבְחָר דִּר[כס], תְּלַעַג לְאָב. וְכֹדֶלְךְ
 195 אֹדָא תַּחֲרַכְתָּ בַּחֵק [אַלח]רְף אֲלֵתָאֲנִי אֲלִדְגֵשׁ כְּקו'
 יִרְעָה לוֹ. פִּהֲדָה אֵלֵה' אֲסַבָּאב תַּחֲרַכְהָ מֵתֵל
 אֲלִנְגַמָּאֵת אֲלִד'. [וּא]מָא אֲלִס[בב]אֵן אֲלֵאֲכֹרָאֵן פִּלָּא
 יִנְקֵלָאֲנָהָ אֲלֵא אֲלִי אֲלִפ[תח אב]דָּא: אַחֲדֵהָמָא
 אֲלֵחֲרַפִּין אֲלִמְתֵּרָאֲדָפִין פִּאֲנָהָמָא אֹדָא צֹאֲרָא גְּמִיעָא
 200 אַחֲה־ע פִּתְחַת אֲלִשׁוּא: תַּח[תו שחחו, בר]יך אֲלֵהָהוּן,
 וְשֵׁם אֶחֱיִלְמֵן, יִמְחָאוּ כֶּף [וּמָא] מֵאֲתֵל ד'לְךְ. וְאֵלֵאֲכֹר
 קִטְע ו
 אֹדָא כֹּאֲנַת אֲלִשׁוּא עֲלֵי חֲרַף [מם ---]
 לֹא יִתְעַד[ד] אֲתַחֲרִיכָהָ [אַלָּא] אֲלֵי אֲלִפְתַּת[ח כְּקו' הַמַּחֲכִים לְמוֹת],
 הִקְמַחְלֶךְ, וְהִדָּא כֹּאֲלֵמָאֲנַע (?) אֲלֵא[צֵל --]
 205 שְׁכֵלָה אֲלֵא אֲלִפְתַּת. וְאֹדָא קֶד [שִׁרְחָנָא --]

188. פי—אלכלמה] השלמתי מסברה ובהסתמך על ניסוחו של המחבר לעיל שורות

146–147.

193. תחרת] בכתב־היד נכתב אחר מילה זו: "בחק אחרף אלתאני", ונמחק בהעברת קולמוס.

203. אלא] מילה זו נשמטה בטעות סופר והשלמתי על פי קשר העניינים. המחכים למות] השלמתי את הדוגמה בהסתמך על "ספר צחות" לרס"ג (דוּתן, אור ראשון, עמ' 469, שורה 54).

204. אלאצל] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 8).

205. שכלה] בכתב־היד: "שכעה", וזו טעות סופר; הגהתי בהסתמך על קשר העניינים. שרחנא] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 9).

- אלדי קד תשכל אלשוּא כש[כל אלז' נגמאת]
 פינבגי אן נתמם אלקול באל[מוצע אלזי]
 יחרכהא וישכלהא בשכל [אלחירק. אעלם]
 אן אלשוּא אדא כאנת [מגאורה] לחרף [יור ויגב]
 תחריכהא פהו יחרכהא [בשכל אלחירק], 210
 ולא יבאלי כיף כאנת אלנג[מה מן בעדה].
 פנמאל מן אלז' נגמאת ונק[ול מן אלחולם]
 ביום הקריבו את־זבחו, ומן [אלקמץ ביד חזקה].
 ומן אלפתח ויעש הבא אליו כ[רצונו, ומן אל]
 [ס]גול כקו' [ליש]באב, 215
 קטע ז
 [ו]מן אלצרי ביין [ח]לכון ומן
 [אלחורק כקו' וישראל] אהב את יוסף, [ו]מן אלשרק
 [ויובל בן של]מיהו. פאן אלשוּא פי הדה כלהא
 [תתחרך בשכל] אלחורק אלזי הו מן גנס אליוד למוצע
 [אליוד אלזי] יסתק[ב]להא כאנה אליוד [...] ה [...] א 220
 [אלזי] נגמאת עלי מא ביננ[א] --
 [אלכל]אם פי דלך לאכר [---]
206. כשכל-נגמאת] השלמתי בהסתמך על "ספר צחות" לרס"ג (דותן, אור ראשון, עמ' 471, שורה 77).
207. באלמוצע אלזי] הושלם מסברה כנדרש לפי העניין.
208. אעלם] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 9).
209. מגאורה] בכתב־היד ליתא; הוספתי על פי העניין ובהסתמך על "ספר צחות" לרס"ג (דותן, אור ראשון, עמ' 469, שורה 63). יוד ויגב] השלמתי לפי העניין.
210. בשכל אלחירק] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 10) ובהקבלה ללשון דומה בשאר המקומות.
211. מן בעדה] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 11).
212. מן אלחולם] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 11) ועל פסוק ההדגמה.
213. אלקמץ - חזקה] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 12).
219. תתחרך בשכל] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורות 14-15) ובהקבלה ללשון דומה בשאר המקומות.
220. אליוד אלזי] השלמתי בהסתמך על תרגום ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 131, שורה 15).

חלק שלישי: הפירוש לשערים
 "שער שמות הנקוד ועניניהם"

1. שמות התנועות (שורה 1)

ברשימת שמות התנועות והטעמים הפותחת את השער נזכרו רק ארבע התנועות הנידונות בגופו של "ספר הנקוד": מכאן "קמץ גדול" (=קמץ) ו"קמץ קטן" (=צירי), והן התנועות שעליהן אומר חיוג' בראש "ספר הנקוד" (נוט, עמ' 120) כי "לא ימצאו לעולם כי אם על אות נח שוכן היה נראה במכתב [=בכתיב] אם לא", ומכאן "פתח גדול" (=פתח) ו"פתח קטן" (=סגול), שעליהן נאמר (נוט, עמ' 121) כי "ימצאו ברוב על שוכן נראה במבטא ואיננו נעלם".

2. רשימת הטעמים (שורה 1-5)

לפנינו רשימה מלאה של הטעמים שאינה מחלקת בין המפסיקים למשרתים בכ"א ספרים. מן הרשימה הזאת, שאינה ידועה לנו כנתינתה כאן ממקור ספרותי אחר, נשמטו (בטעות מעתיק?) שני טעמים: המפסיק סילוק והמשרת מאילא הקרוי גם נטויה או דחיה (צורתו א).

ברשימה נזכרו שלושה טעמים בשני שמות, והם: טרסא=גרש (וגם תלישא), קדמא=אולא, טרחא=דחי (=טפחא).

נעיר בקצרה על השמות שברשימה (לפי סדר הופעתם בה) שראינו מקום להעיר עליהם.

טרחא. השם הזה מכוון כאן, ככל הנכון, למפסיק טפחא א³³ ואולי גם למשרת מאילא הדומה לטפחא בצורתו.³⁴

מאריך. המשרת מירכא; המונח מאריך, שהוא תחליפו של המונח הקדום מארכא, משמש גם לצייץ את הגעיה.³⁵

שופר גדול. המונח הזה (במהדורת דוקס על פי כ"י מינכן: שופר קטן) אינו מוכר ממקור ספרותי אחר. הטעם המחבר שופר, שסימנו א, מייצג שלושה טעמים: מיושב (מונח), מורם (עילוי), מכרבל (נחית, קלקל).³⁶ אפשר שבכינוי גדול (או קטן) הכוונה היא לשופר שסימנו למטה לעומת השופר שסימנו למעלה, והוא שופר עילוי

33. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 155.

34. המונח טרחא כשמה של המאילא ידוע מ"הדאיה אלקאר", אך בהקשר לטעמי אמ"ת; ראה: ייבין, כתר, עמ' 288; ברואר, עמ' 238.

35. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 256, 342, הערה 139.

36. ראה: מחברת התיג'אן, עמ' 87; דותן, דקה"ט, עמ' 160; ייבין, מטורה, עמ' 126.

שבטעמי אמ"ת נכתב מעל התיבה (א¹); ואפשר שהכוונה לשופר יתיב שהוא טעם מפסיק.

שופר קלקל. השם הזה (הנמצא גם בספר "עט סופר", עמ' לב) מכוון לשופר מכרבל (הידוע לנו מספר "הדאיה אלקאר" ותרגומיו העבריים) המשמש טעם מחבר לפני זקף.³⁷

מהפך. הטעם המחבר שופר הפוך או שופר מהופך (א²) המשמש לפני פשטא;³⁸ ב"הדאיה אלקאר" הוא נקרא שופר מקלוב, ובתרגומיו העבריים של קיצורו – שופר מהפך.

פשט. הוא המפסיק פשטא (א³).³⁹

זרקא. משרת ששמו המקורי הוא צינור.⁴⁰

שרי. שם לא מוכר במערכת הטעמים הטברנית, אולי הכוונה לסילוק ששמו חסר ברשימתנו (על סמך הארמית שרי=חונה).⁴¹

דרגא. שם נוסף של המשרת הזה הוא שלשלת או שישלא (ובערבית סלסלה).⁴² שלשלת. טעם מפסיק (שהוא תמורה של הסגול) המצוי שבע פעמים בלבד בכ"א ספרים.⁴³

דחי. הדחי ידוע כטעם מפסיק (פריפוזיטיבי) בספרי אמ"ת (ב"הדאיה אלקאר" הוא קרוי יתיב), אך מאחר שרשימתנו מוסרת את שמות הטעמים בכ"א ספרים, נראה להניח כי הכוונה כאן לשמו האחר של המפסיק טפחא (לצד השם טרחא הנזכר בראש הרשימה).⁴⁴

תרסא (וגם טרס/תרס) הוא שמו המקורי של המפסיק גרש שיש לו שני סימנים: א⁴ (גרש), א⁵ (גרשיים).⁴⁵ השם תרסא משמש גם בהוראת תלישא.⁴⁶ השמות גרש וגרשיים מכאן ותלישא מכאן נזכרים בהמשך רשימתנו.

תלישא. שם כללי לשתי התלישות שסימן שווה: המפסיק תלישא גדולה (א⁶) והמשרת תלישא קטנה (א⁷).⁴⁷

37. ראה: ייבין, מסורה, עמ' 126.

38. ראה: ייבין, מסורה, עמ' 141.

39. ראה: ברויאר, עמ' 16.

40. יש להבדילו מן הצינורית שהיא טעם משנה בספרי אמ"ת; ראה: ברויאר, עמ' 19.

41. "שרי" הוא שם של טעם סורי המסמן סופו של דיבור.

42. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 164; ברויאר, עמ' 27.

43. ראה: ברויאר, עמ' 16, 18.

44. על דחי=טפחא בכ"א ספרים ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 155, 156.

45. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 158, 199; ברויאר, עמ' 19; וראה רשימת המפסיקים של כ"א ספרים ב"שער טעמי המקרא ומשרתיהם" (מהדורתנו, שורה 87).

46. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 199.

47. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 157.

קדמא. משרת (א); שמו המקורי אולא נזכר ברשימתנו אחריו. פזר קטן, פזר גדול. מפסיקים (פחותים). הפזר הגדול (נקרא גם קרני פרה, צורתו בכתב-היד א' ובדפוסים א') מצוי במקרא שש עשרה פעמים בלבד והוא וריאציה מוזיקלית של הפזר הקטן (פזר סתם, צורתו בכתב-היד א' ובדפוסים א').⁴⁸ ירח בן יומו. טעם מחבר, ושמו הקדום הוא גלגל; השמות רומזים לצורתו של סימן הטעם (א; בדפוסים כאתנח הפוך).⁴⁹ לגרמי. מפסיק; שמו המלא מפסיק לגרמיה (א).⁵⁰ פסק. אינו כידוע סימן לטעם (מוזיקלי). אלא סימן פיסוק בלבד.⁵¹ סגול. אינו נחשב כטעם עצמאי, הוא תלוי בזרקא שלפניו ומכאן שמו במקורות קדומים רודף / עוקב הזרקא.⁵² ומסומן תמיד מעל האות האחרונה של התיבה (א). סמין במאריך. אינו שמו של טעם. מן הכללים המסורים בשער דידן (נוט, עמ' 126, שורה 20) מתברר שהכוונה לתיבה זעירה מוקפת וראויה לגעיה, משמעות הצירוף היא אפוא מוקף ובגעיה.⁵³ יתיב. מפסיק שהוא תמורה של הפשטא, צורתו כצורת המשרת מהפך, אך הוא מסומן בתחילת האות הראשונה של התיבה (א).⁵⁴

3. הסימנים (שורות 6-8)

א. אוי"ה בג"ד כפ"ת. סימנו של הכלל הידוע הקובע את דיגושן וריפיון של אותיות בגדכפ"ת הבאות בראש תיבה הסמוכה לאחר תיבה שסופה אות אהו"י ("בגדכפ"ת דסמיכי לאהו"י"). אחד מניסוחיו הרבים של הכלל הזה בספרות המסורה והדקדוק⁵⁵ מופיע בהמשך השער (נוט, עמ' 127-128).
 ב. במ"ף. סימן לכלל הקובע את ניקוד וי"ו החיבור בשורוק לפני האותיות הללו; הכלל עצמו בא בהמשך השער (נוט, עמ' 127, שורות 28-32).
 ג. אהח"ע. סימן לכלל המורה על מהות הגייתו של שווא-געיה הקודם ל"אותיות הגרון" (להלן שורות 36-51).
 ד. אָה, אֵי, אַל, אִי, אָה, או, אָי. הסימן הזה מציינ לשבע התנועות שבמסורת הטברנית בדרך של כתיבת אל"ף בתוספת אחת מן האותיות הו"י.

48. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 163; ייבין, מסורה, עמ' 156.

49. ראה: דותן, שם; ייבין, שם; ברויאר, עמ' 27.

50. ראה: ברויאר, עמ' 19.

51. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 246.

52. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 159; ברויאר, עמ' 18.

53. על "מאריך" במשמעות געיה ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 256.

54. ראה: ברויאר, עמ' 16, 18. בספר "הדאיה אלקאר" השם יתיב מכוון למפסיק דחי בטעמי אמ"ת.

55. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 21-22; ייבין, כתר, עמ' 53-55; דותן, אור ראשון, עמ' 213-214; אלדר, תורת הקריאה, עמ' 106-119.

ה. הי"ע, טי"ס, נח"ץ, חז"ם. הסימן הזה אינו מוכר ממקור אחר ואיני יודע לפרשו. ככל הנראה, הוא מכונן לשמות הטעמים. בעל ספר "הדאיה אלקאר" (בהקדמתו למאמר על הטעמים) מביא את הסימן הבא לשמות שנים עשר המפסיקים בכ"א ספרים: פת"ט, יז"א, זל"ר, תט"ס.

4. הקדמה לכללי הניקוד והטעמים (שורות 8-10)
מחבר השער אומר כי יבוא לדון בענייני הניקוד והטעמים ובעיקריהם (השווה בחתימת השער, שורות 71-72); אמנם הכללים מרובים הם, אך האדם הנבון יסתפק במועט.⁵⁶ ואכן השער שלפנינו מחזיק לקט דל למדי של כללי טעמים והגייה.

5. המשרת הראשון הסמוך לפני פשטא – מהפך או מירכא (שורות 10-18)
המהפך, הנמנה עם השופרות (ראה לעיל 2: "מהפך"), משמש משרת ראשון לפני פשטא אם בין הטעם של תיבת המשרת לבין טעמה של תיבת הפשטא ישנה חציצה כלשהי (של תנועה אחת לפחות), כגון "ויקרא אלהים לאור" (בראשית א, ה); כאשר ההטעמות סמוכות – המשרת יהיה מירכא, כגון "היתה תהו" (שם א, ב).⁵⁷
בשערנו מתנסחת ההתניה הזאת כך: אם הפשטא (בלשון מחבר השער: פשט) מוטעמת באות הראשונה של התיבה – משרתה יהיה מירכא (בלשון המחבר: מאריך), ואם הטעם פשטא בא באות (=בהברה) השנייה – הטעם הוא מהפך.
על סמך מיקומה של הפשטא בתיבה נקבעת ההתניה גם בספר "הדאיה אלקאר" (כ"ל, עמ' 42א): "אדא כאן מרצועא פי אלחרף אלול מן אלכלמה, אעני אליתיב, כאן אלכאדם לה אבדא מארכה כק' [...] היתה תהו. פאדא אנתקל אליתיב מן אול חרופ כלמתה ונצב עלי אלב' ומא זאד כאן כאדמה אבדא שופר מקלוב [...] כק' וחגותם אותו." ובתרגום: כאשר הוא מושם על האות הראשונה של התיבה, כלומר היתיב [=פשטא], הרי המשרת שלו הוא לעולם מירכא, כגון [...] "היתה תהו" (בראשית א, ב); וכאשר נעתק הפשטא מן הראשונה שבאותיות תיבתו, והוא ניצב על השנייה ומה שיותר, יהיה משרתו לעולם שופר הפוך [=מהפך] [...] כגון "וחגתם אתו" (ויקרא כג, מא). בחיבורו המקוצר ("אלמכתצר") מנסח בעל "הדאיה אלקאר" את ההתניה בדרך שונה: התנאי לשינוי במשרת הוא מידת ריחוקן של ההטעמות, זו של הטעם המחבר וזו של הטעם המפסיק.⁵⁸ הרי לשינוי בתרגום העברי של "ספר טעמי המקרא", (Eii, עמ' 33):

התנאי על זה הוא שאם אין מלך בין המשרת והפשטא דע שהמשרת מרכא הוא כגון והכך ל' בזה (במדבר כג א) היתה תהו (בראשית א ב) ודומ'. ואם

56. כתב-היד שלפני לקוי כאן (סוף שורה 9 ותחילת שורה 10), ותרגומי נשען על קשר העניינים. המתרגם קיצר והסתפק בדיבור הפותח: "יעתה אהל לבאר ענינם" (נוט, עמ' 127, שורה 6).

57. ראה: ייבין, מסורה, עמ' 141.

58. ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 182-183.

יהיה בין הפשטא ומשרתה מלך אחד או יותר, יהיה משרתה שופר מהפך כגון וחגותם אתו (ויקרא כג מא) וידבֵר משה (במדבר יד לט) ודומ'. זה הכלל: לא יהיה משרת שידבק לפשטא אלא או שופר מהפך או מרכא.

6. המשרת הראשון הסמוך לפני תביר – מירכא או דרגא (שורות 18–23) לפי הכלל שלפנינו, הגורם לשינוי במשרת התביר נעוץ במקום תחולתו של התביר: אם התביר בא באות השלישית או יותר, משרת אותו הדרגא, כגון "ויקרא האדם" (בראשית ג, כ); אך כאשר התביר בא באות הראשונה או השנייה של תיבתו, משמש אותו המירכא, למשל: "ויתן אותם" (שם א, יז).

בספר "הדאיה אלקאר" ובחיבורים המשתלשלים ממנו⁵⁹ התנאי הנקבע הוא מספר התנועות החוצצות: אם בין הטעמת המשרת להטעמת המפסיק יש תנועה אחת, המשרת הוא מירכא; אם יש חציצה של יותר מתנועה אחת (לפחות תנועה + שווא נע⁶⁰), משתנה המירכא לדרגא.

7. המשרת השני לפשטא ותביר – שופר מונח או אזלא (שורות 23–28) וזה לשון הכלל שלפנינו: בכתוב "אלה תולדות השמים" (בראשית ב, ד) מדוע נמצא הטעם שבתיבת "אלה" מתחתיה ("מן אספל") ואינו מעליה ("מן פוק")? מפני שהוא באות הראשונה של התיבה; אבל אם הוא בא באות השנייה או יותר, לעולם יהיה מעל התיבה, כמו "ויברא אלהים את האדם" (שם א, כז), "שני המלאכים סלמה" (שם יט, א).

לא מצאתי מקור לכלל הזה. נראים הדברים כי הוא נוצר ממיזוגם של שני כללים נפרדים מעיקרם העוסקים בטיבו של המשרת השני לתביר מכאן ולפשטא מכאן. הכללים הללו מצויים בספר "הדאיה אלקאר" לקיצוריו ולתרגומיהם.⁶¹ המשותף לפשטא ולתביר (וכן גם לזרקא) שאם הם ראויים לשני משרתים, המשרת השני שלהם (זה הרחוק מן הטעם המפסיק) עשוי להיות שופר מונח (הנקרא גם שופר מיושב) או אזלא (הקרוי גם קדמא). ההתניה הקובעת את סוגו של המשרת

59. הדאיה אלקאר, כ"ל עמ' 49; טעמי המקרא, Eiv (עמ' 37); מחברת התיג'אן, עמ' 100. והשווה: עט סופר, עמ' 29.

60. מחבר "הדאיה אלקאר" מציינ כי אם בין המשרת לתביר יש תנועה ("מלך") + שווא נח ("שווא סאכן"), המשרת הוא מירכא, ואם יש ביניהם תנועה + שווא נע ("שווא מתחרך"), המשרת הוא דרגא ("סלסלה"). מן הממצא במקרא עולה כי שווא מצעי יחיד (כגון הַיְתָה, יוֹכְלוּ, שוֹלְחִים) אינו נחשב "מלך" (או חציצה) לעניין משרתי התביר. ראה: דותן, דקה"ט, 178; ייבין, מסורה, עמ' 146–147.

61. הדאיה אלקאר, כ"ל עמ' 43; טעמי המקרא, Eii (עמ' 34); מחברת התיג'אן, עמ' 95 (לעניין המשרת השני לפשטא). הדאיה אלקאר, כ"ל, עמ' 49; טעמי המקרא Eiv (עמ' 38); מחברת התיג'אן, עמ' 101, 104 (לעניין המשרת השני לתביר).

השני היא מיקומו בתיבה: אם הוא בא באות הראשונה של התיבה, הריהו שופר מונח; אם אינו באות הראשונה שלה, הריהו אזלא.

כותרתו של הכלל בכתב-היד של המקור הערבי "מעני שופר פוקי וספלי" (בתרגום ראב"ע: "עניין השופר מלמעלה ומלמטה"); הכותרת אינה מכוונת לגופו של הכלל, שהרי אין הוא מדבר בהבחנה בין שני סוגי שופרות כמשרתים של המפסיקים הנזכרים, אלא כאמור בין שופר מונח המסומן מתחת לתיבה ("מן אספלי") לבין אזלא המסומן מעל התיבה ("מן פוק"). שופר שהוא "מלמטה" ("ספלי") הוא אכן שופר מונח, אבל שופר "מלמעלה" ("פוקי") הוא כינוי לשופר עילוי (או מורם) הנכתב ככ"א ספרים גם הוא מתחת לתיבה⁶² ומשמש כמשרת לאתנה, זקף, זרקא וסגול.⁶³

ההבחנה בין שני השופרות האלה היא עיקרו של הכלל הסמוך הנושא את הכותרת "עניין שופר מלמטה ושופר מלמעלה במילה אחת" (מהדורתנו, שורה 29; השלמה לכתב-היד הערבי הקטוע על פי תרגום ראב"ע). מסתבר שמפאת שיתופם של שני הכללים במונחים "מן אספלי", "מן פוק" נשתרבה בטעות מעתיק הכותרת של הכלל הבא לראשו של הכלל דידן. מאחר שכל אחד מכללי הטעמים בשערנו נושא כותרת (או דיבור פותח), נראה כי הכותרת המוטעית אינה טעונה מחיקה אלא הגהה בלבד. הגהתי אפוא במקור "ואזלא" במקום "וספלי".

8. משרת הזקף בתיבתו – שופר מכרבא או שופר עילוי (שורות 29–35)

מחבר השער קובע את הכלל הזה: שופר מלמטה ("מן אספלי"), כלומר שופר מכרבא (הנקרא גם שופר נחית),⁶⁴ יהיה משרתו של הזקף בתיבתו אם הטעם בא אות השנייה או השלישית: "והאדם" (בראשית ד, א); אם הטעם בא בראש התיבה, המשרת יהיה שופר מלמעלה ("מן פוק"), כלומר שופר עילוי (הנקרא גם מורם), כגון "ונוסף גם הוא על-שונאינו" (שמות א, י).⁶⁵

במקורות ספרותיים קדומים לא נקבעת, ככל הידוע, הבחנה בין שני סוגי שופרות המשרתים את הזקף בתיבתו. בספר "הדאיה אלקאר" (ובחיבורים היוצאים ממנו)⁶⁶ נקבעת הבחנה בין השופרות המשרתים לזקף שלא בתיבתו: כאשר יש לזקף משרת אחד – השופר יהיה מכרבא אם הוא בא באות הראשונה של התיבה, כגון "גוי גדול"

62. בטעמי אמ"ת שופר עילוי מסומן מעל התיבה (ייבין, מסורה, עמ' 199).

63. ראה: מחברת התיג'אן, עמ' 105.

64. ראה: שם, עמ' 103.

65. מן הממצא במקרא עולה כי התנאי להופעת מונח (=שופר) בתיבת הזקף הוא שבתבת הזקף תהיה הברה פתוחה הראויה לגעיה שאינה בראש התיבה (ייבין, מסורה, עמ' 130; ברויאר, עמ' 101). תיבה מוקפת נחשבת כתיבה אחת לעניין דיני טעם-משנה (או שני טעמים בתיבה אחת); לפיכך בצירוף "על-שונאינו" מתמלא התנאי האמור (ייבין, מסורה, עמ' 172).

66. ראה: הדאיה אלקאר, כ"ל, עמ' 343 (אלדר, תורת הקריאה, עמ' 167–168); טעמי המקרא,

Eii עמ' ב (עמ' 34); מחברת התיג'אן, עמ' 103.

(דברים ד, ח); אבל אם הוא בא באות השנייה או יותר, הוא יהיה עליוי ("רפע" בלשון "הראיה אלקאר"), כגון "ולא פחדו" (ירמיהו לו, כד) ועוד.⁶⁷ כמסתבר, מחבר השער שלפנינו החיל את ההבחנה האמורה על משרת הזקף בתיבתו וברא כלל משלו.

9. געיית-שווא (שורות 36-51)

הסעיף "עניני הגעיא" (כך בתרגומו של ראב"ע; בכתב-היד הערבי חסרים כותרתו וראשו של הסעיף הזה) עוסק בהגייתה של הגעיה הבאה עם שווא (געייית-שווא) לפני עיצור גרוני. וזה לשונו: אם אחרי הגעיה באה א' או ה' או ח' או ע', הגעיה נקראת כאחת מחמש תנועות: חולם, קמץ=פתח, צירי=סגול, חיריק, שורק / קיבוץ; דרך קריאתה כתנועה זו או אחרת נקבעת על פי תנועת הגרונית העוקבת. דוגמאות: "שָׁאוּ-נָס" (ירמיהו נא, יב, כו. לפנינו בלא געיה) - בגלל האל"ף שלאחריה נקראת הגעיה כתנועת האל"ף, היינו כשורוק; "מאתך תִּהְלֹתִי" (תהלים כב, כו) - הגעיה נקראת כחיריק מסיבת החיריק בה"א שלאחר התי"ו; "יהי שמו לְעֹלָם" (תהלים עב, יז) - הגעיה נקראת כחולם מסיבת החולם שעם העי"ן שלאחריה; "תְּחִי נַפְשִׁי" (תהלים קיט, קעה) - הגעיה נקראת כחיריק שהיא תנועת הה"א שלאחריה; בדרך זו נוהגת הגעיה.

לאמתו של דבר, לפנינו ניסוח מעובד וייחודי של הכלל הטברני הידוע הקובע את מימושו האיכותיים והכמותיים של השווא הנע הקודם לגרונית. ניסוח זה מעמיד את הגעיה הבאה עם השווא, ולא את השווא, כמושאו של הכלל ומבטל ממילא את ההבחנה הכמותית הנקבעת במקורות המזרחיים של הכלל בין שווא שמצטרפת עמו געיה (שמימושו כתנועה מלאה) לבין שווא שאינו מתוג (שמימושו כתנועה חטופה).⁶⁸

ועוד זאת: הניסוח המעובד שבשערנו משקף את סיגולו של כלל ההגייה המקורי למציאות ההגייה הספרדית: במקורותיו הארץ-ישראליים מיוסד הכלל על המבטא הטברני המסורתי, וממילא מודגמת בו ההירמות (הפונטית) של השווא הקודם לגרונית בכל אחת משבע התנועות שבמסורת הטברנית, ואילו בניסוחו כאן מוסר הכלל על חמישה מימושים (איכותיים) של השווא (המתוג) בהתאמה למבטא הספרדי בן חומש התנועות (שלא נתקיימה בו, כידוע, הבחנה בין קמץ לפתח מכאן ובין צירי לסגול מכאן).

מחברו של הסעיף "עניני הגעיא" הוא אפוא בכירור חכם ספרדי, אך לא חיג'ו (ראה המבוא, פרק ד). ב"ספר אותיות הנוח והמשך" (יסטרוכ, עמ' 5-7; נוט,

67. השווה: ייבין, מסורה, עמ' 129.

68. לכלל הקובע את הגיית השווא שלפני גרונית כתנועה ולהבחנה הכמותית בין שווא מתוג לשאינו מתוג ראה: מורג, העברית, עמ' 160-166; אלדר, תורת הקריאה, עמ' 138-140. וראה להלן הערה 89.

עמ' 4-5) מציג חיוג' את הכלל לעניין השווא הקודם לאהח"ע שתנועתו כתנועתן בדרך המקובלת (הווה אומר, שהשווא הוא מושאו של הכלל ולא הגעיה), ומבלי להזכיר כלל את הגעיה בהקשר לכלל הזה.⁶⁹

10. שופר מכרבל ושופר עילוי (שורות 52-64)

כלל זה בא ללמד אימתי השופר כמשרת יחיד או ראשון הריהו קלקל (=מכרבל)⁷⁰ ואימתי הוא נשוי (=עילוי, מורם). הרי תנאיו:

א. השופר הוא קלקל כאשר השופר משמש את הזקף כמשרת יחיד, ואם הוא בא באות הראשונה של התיבה, כגון "חַרְשׁ לַאֲמֹר" (יהושע ב, א), "תַּחַת שְׁלַחֲנִי" (שופטים א, ז), "עֶבֶד ה'" (יהושע א, טו).

ב. השופר הוא נשוי:

1. כאשר הוא משרת לאתנח, כגון "עֶבֶד ה'" (שם כד, כט) או לזולתו (בלשון המחבר "וגיר דלך", והכוונה לזרקא ולסגול), כגון "אֲמַר ה'" (ישעיהו מה, א)

2. כאשר הוא משרת לזקף כמשרת יחיד, ואם הוא בא באות שנייה או יותר, כגון "במֶאָה קשיטָה" (יהושע כד, לב).

הכלל הזה לקוח (בשניוני היצג קלים) מן הפרק על דיני המשרתים בספר "הדאיה אלקאר"; ואלה דבריו של מחברו הארץ-ישראלי כניסוחם במחברת התיג'אן (עמ' 103-104):

שופר מכרבל, והוא הנקרא שופר נחית, לא ישרת אלא הזקף בלבד [...] ובזמן שאין לו אלא משרת אחד אם היה על אות ראשון מן המלה יהיה נחית לעולם ואם היה על אות שני יהיה מורם [...] שופר מורם ישרת בארבעה מקומות; ישרת האתנחה בין יש לו משרת אחד או שנים, שניהם מורמין [...] ועוד ישרת הזקף בזמן שיש לו שופר אחד והוא על אות שני מן המלה, יהיה מורם [...] ועוד ישרת הזרקה בין יש לו משרת אחד או רבים, הסמוך לה שופר מורם [...] ועוד ישרת הסגולה לעולם ואין לה משרת זולתה כמו האתנחה.

11. פזר קטן ופזר גדול (שורות 64-69)

זה הכלל הנקבע כאן: כאשר משרתו הראשון (הקרוב) של הפזר (בכ"א ספרים) הוא ירח בן-יומו (=גלגל), הפזר נקרא גדול (קרוי גם קרני פרה), כגון "ככה ינער

69. חיוג' קובע שהתאמת מימוש של השווא שלפני א', ה', ח' וע' לתנועותיהן אינה מתקיימת בעת שעיצורי הגרון קמוצים הם, שאז השווא נהגה כפתח. ראה: מורג, העברית, עמ' 164; בסל, עמ' 65 והערה 32 (ושם ספרות נוספת).

70. לפירוש השם "שופר קלקל" (הנמצא גם בעט סופר, עמ' לב) ראה: דותן, דקה"ט, עמ' 341, הערה 108.

האלהים" (נחמיה ה, יג); וכאשר המשרת הוא שופר (שופר מונח; שופר מיושב), הפזר הוא קטן (פזר סתם), כגון "אלה הנחלת" (יהושע יט, נא).⁷¹ מקורו של הכלל הזה בספר "הדאיה אלקאר".⁷²

12. חתימת השער (שורות 71–72)

וזה לשון חתימת "שער שמות הנקוד ועניניהם" (בתרגומי):

הסתים המאמר בעניין הנקוד וסיבותיו ועניניו והמאמר בעניין הטעמים ופירוש עניניהם.

סקירת ענינותיו של השער לשני חלקיו מלמדת כי לשון החתימה כמוה כלשון ההצעה של ענינותיו בראשו של השער (שורות 8–9), יש בה משום הגזמה בדבר תכולתו.

"שער טעמי המקרא ומשרתיהם"

1. הקדמת השער (שורות 76–81)

מחבר השער מוסר בהקדמה את תוכנו של הפרק.⁷³ בהתחלה ימנה את מיני ("אנואע") הטעמים המפסיקים⁷⁴ בכ"א ספרים מכאן ובג' ספרי אמ"ת מכאן ואת מספר (ושמות) משרתיהם; לאחר מכן הוא יבוא לתאר את השתנות הטעמים המחברים המשרתים למפסיקים. כמתברר, שערנו אינו כולל דבר מכללי המשרתים.

2. חלוקת הטעמים המפסיקים לשלוש קבוצות (שורות 81–82)

המפסיקים בכ"א ספרים מכאן ובג' ספרי אמ"ת מכאן נחלקים (מבחינה מוזיקלית) לשלושה סוגים ("צורב"). במסורת (המוזיקלית) של טבריה קרויים הסוגים האלה: "אעלאן" (=גובה), "ו'צע" (=ניצב), "רפע" (=רום). החלוקה המשולשת הזאת של המפסיקים⁷⁵ מקורה בחיבור הארץ-ישראלי "הדאיה אלקאר" (ראה לקמן 3 ו-4).

71. שופר מונח הוא גם משרתו של הפזר הגדול, אלא שהמשרת הקרוב אליו הוא הגלגל.
72. הדאיה אלקאר, כ"ל, עמ' 37; טעמי המקרא, Fiii (עמ' 43); מחברת התיג'אן, עמ' 91–92 (הגלגל נקרא כאן תלישא קטנה).
73. השורות הראשונות של השער חסרות בכתב-היד הערבי של המקור; ניסוח מקוצר של ההקדמה נמצא בתרגומו של ראב"ע (מהדורת נוט, עמ' 128, שורות 26–27).
74. "מיני" הטעמים אינם אלא הטעמים המסוימים עצמם הנמנים (בהמשך השער) בכל אחת משלוש קבוצות (או "סוגי") הטעמים.
75. בלשונו של ראב"ע המתרגם: "יתחלקו לג' חלקים: ידיעה והעמדה ועלוי" (מהדורת נוט, עמ' 128, שורה 28).

3. המפסיקים בכ"א ספרים לסוגיהם. (שורות 82-91)
 מחבר השער מפרט את מיני ("אנואע") הטעמים המפסיקים של כ"א ספרים הכלולים בכל אחד משלושת הסוגים ("צורוב") הנזכרים (לעיל 2). הוא מציין לטעמים שמות שקראו להם אנשי טבריה בלשונם, היא הלשון העברית (ראה שורה 87), שכן שמות הטעמים שגורים הם בפיהם וקרובים יותר (משמות אחרים) להבנה ולפירוש.

ואלה שמות המפסיקים לקבוצותיהם:

א. טעמי הגובה ("אנואע אלאעלאן") הם שלושה: פזר, טרס (=גרש), תלשא;
 ב. טעמי הניצב ("אנואע אלוצע") אף הם שלושה: יתיב (=פשטא), זקף, אתנח;
 ג. טעמי הרום ("אנואע אלרפע") הם שישה: זרקא, לגרמיה (=מונח לגרמיה), רביע, תכיר, טפחה, סילוק (הנקרא גם סוף פסוק).
 השמות הללו למפסיקים כמו גם השמות לשלוש הקבוצות מקורם בספר "הדאיה אלקאר"⁷⁶.

4. המפסיקים בספרי אמ"ת לקבוצותיהם (שורות 91-97)
 טעמי אמ"ת אף הם נחלקים לשלוש הקבוצות ("אקסאם") הנזכרות (לעיל 3) בטעמי כ"א ספרים; וזה מיונם של שמונת המפסיקים:
 א. טעמי הגובה ("אלאעלאן") הם שניים: פזר וזרקא;
 ב. טעמי הניצב ("אלוצע") הריהם חמישה: לגרמיה, יתיב (=דחי), אתנח, טפחה (=רביע מוגרש) וסילוק (הנקרא גם סוף פסוק);
 ג. בקבוצת הרום ("רפע") רק טעם אחד: רביע.
 החלוקה המשולשת הזאת והשמות הללו לקוחים מספר "הדאיה אלקאר"⁷⁷.

5. מניין המפסיקים (שורות 97-99)
 עשרים הוא מספרם של כל הטעמים המפסיקים ה"יסודיים" ("אצול") בכל ספרי המקרא; בכ"א ספרים יש שנים עשר מפסיקים ובשלושת ספרי אמ"ת – שמונה. המקור: ההקדמה למאמר על הטעמים בספר "הדאיה אלקאר"⁷⁸.

76. הדאיה אלקאר, כ"ל, עמ' 37; מחברת התיגאן, 75, 90, 93, 97; טעמי המקרא, Diii (עמ' 27-28). וראה: ייבין, מסורה, עמ' 116-117.

77. הדאיה אלקאר, כ"ל, עמ' 21 ואילך. אין במחברת התיגאן העברית מתימן הפרק על טעמי אמ"ת; התקציר (מכתצר) של "הדאיה אלקאר" אינו מזכיר את החלוקה המשולשת של טעמי אמ"ת.

78. הדאיה אלקאר, כ"ל, עמ' 61. גם ציונם של הטעמים המפסיקים במונח "אצול" (=יסודות) לקוח מספר "הדאיה אלקאר" (שם, עמ' 62-63), אלא שבחיבור הארץ-ישראלי רק שנים עשר המפסיקים של כ"א ספרים נחשבים בגדר "אצול", ואילו שמונת מפסיקי אמ"ת נחשבים "פרוע" (=משניים).

6. מניין המשרתים (שורות 99–103)

מספר הטעמים המחברים המשרתים לעשרים המפסיקים הנזכרים (לעיל 5) הוא שמונה עשר; שמונה משרתים לשנים עשר המפסיקים של כ"א ספרים ועשרה משרתים לשמונת טעמי אמ"ת.

וזה לשון ספר "הדאיה אלקאר" (כ"נ, עמ' 63) שממנו לקוחים דברי מחבר השער שלפנינו:

פאן קאל: וכס גמלה אלכראם? קיל לה: תמאניה עשר כאדם. פאן קאל: פכס יכתן באלחאן אלאחד ועשרין ספר וכס יכתן באלחאן אלתלתה אספאר? קיל לה: יכתן באלחאן אלאחד ועשרין ספר תמאניה ויכתן באלחאן אלתלתה אספאר עשרה. (ובעברית: ואם יאמר: וכמה סכום המשרתים? ייאמר לו: שמונה עשר משרתים. ואם יאמר: וכמה ישתייכו לטעמי כ"א ספרים וכמה ישתייכו לטעמי ג' ספרים? ייאמר לו: שמונה ישתייכו לטעמי כ"א ספרים ועשרה לטעמי ג' ספרים.)

7. שמות המשרתים (שורות 104–112)

המחבר בא לנקוב בשמותיהם של הטעמים המחברים בכ"א ספרים מכאן ובג' ספרי אמ"ת מכאן כפי שקראו להם הטברנים ("עלי מא דכרוהא אלטבראניין"). בכך רומז מחבר השער למקור שהיה לפניו: ספר "הדאיה אלקאר" (בנוסחו הארוך).

א. המשרתים בכ"א ספרים (שורות 107–109)

ואלה שמות שמונת המשרתים לשנים עשר המפסיקים בכ"א ספרים:⁷⁹

1. שופר (=מונה) 2. תלשא צגירה (=תלישא קטנה) 3. שופר לגרמיה (ראה אפרט הנוסחאות, שורה 108) 4. שופר מקלוב (=שופר מהופך, מהפך) 5. אולא 6. מירכא 7. סלסלה (=שישלא או שלשלת; שמו האחר דרגא) 8. מאילא (קרוי גם נטויה או דחוויה).

ב. המשרתים בספרי אמ"ת (שורות 110–112)

וזו הרשימה של עשרת המשרתים של שמונת המפסיקים בג' ספרי אמ"ת:⁸⁰

1. שופר (=מונה) 2. תלשה צגירה (=תלישא קטנה והוא שמו של המהפך, משרת הפזר והעולה ויורד)⁸¹ 3. תלשה כבירה (=תלישא גדולה והוא הגלגל, משרת הפזר)⁸² 4. שופר מקלוב (=שופר הפוך והוא אתנח הפוך, משרת העולה ויורד)⁸³

79. המקור: הדאיה אלקאר, כ"נ, עמ' 63.

80. רשימה זו אינה תואמת את הרשימה המרוכזת של שמות טעמי אמ"ת המופיעה בהקדמה הכללית של המאמר על הטעמים בספר "הדאיה אלקאר" (שם, כ"נ, עמ' 63); עם זאת כל השמות הנקובים בה מופיעים בחיבור הזה במרוכז בפרק העוסק במספר המשרתים של כל אחד ואחד מן המפסיקים בספרי אמ"ת (שם, כ"ל, עמ' 331).

81. ראה: ייבין, כתר, עמ' 334.

82. ראה: ייבין, כתר, עמ' 340.

83. ראה: ייבין, כתר, עמ' 333–334; ברויאר, עמ' 238.

5. שופר תכסיר (=שופר שבור והוא עילוי, שופר עילוי, שמקומו מעל התיבה)⁸⁴
 6. מאילא (=טרחא)⁸⁵ 7. מירכא 8. סלסלה (=שלשלת קטנה) 9. עצא (=מקל הוא
 קדמא, משרת הסילוק והפור)⁸⁶ 10. צנארה (=צינורית, משמשת רק כטעם משני
 בתיבתו של כל מהפך ובתיבתו של מירכא).⁸⁷

8. שורות 113–121

חלק ניכר מן הכתוב בשורות אלה ניוזק בכתב-היד; מן המעט ששרד וממה שאפשר
 לשחזר לא עלה בידי לפענח את הטקסט.

"שער השוא הנע והנח"

1. שווא נח (שורות 123–137)

השווא הוא בן שני סוגים: נח ונע;

השווא הוא נח:

א. בבואו בסוף תיבה, בין שאינו מסומן בניקוד, כגון בראשית, השמים, הארץ, בין
 שהוא מסומן בניקוד כדי להבדיל בין לשון נקבה, כגון: עֶלְיָךְ, שְׁמֵרָתְךָ, ללשון זכר,
 כגון עֶלְיָךְ, שְׁמֵרָתְךָ.

ב. בבואו באות הראשונה מבין שתי אותיות שוואיות רצופות, כגון יְשִׁמְרוּ,
 מְרַכְּבוּ.⁸⁸

מחבר השער מודיע שהקדים את כללי הנחת ("סכונ") השווא, שהם מועטים וגם
 ידועים היטב, לכללי הנעת ("תחריך") השווא שכן רבים מהם אינם ידועים ואינם
 מבוארים.

2. הגייתו של השווא הנע – פתיחה

השווא הנע הגוי כתנועה (חטופה).⁸⁹ המחבר, כמוהו כרס"ג,⁹⁰ מבחין בין שלוש
 קטגוריות (או מערכות) של מימושי השווא התנועתי:

א. שווא שמימושו שווה (תמיד) לשל הפתח;

84. ראה: ייבין, כתר, עמ' 291, 294; ברויאר, עמ' 238.

85. ראה: ייבין, כתר, עמ' 288, 316–317; ברויאר, עמ' 238.

86. ראה: ייבין, כתר, עמ' 294–340.

87. ראה: ברויאר, עמ' 226; ייבין, כתר, עמ' 351.

88. השוה: סקוז, עמ' 30. בכתיב-היד של "ספר צחות" לרס"ג לא נשתמרה תחילתו של הפרק על
 השווא ("אלגזום").

89. בשער שלפנינו כמו גם ב"ספר צחות" לרס"ג לא נקבעת הבחנה כמותית בין שווא מתוג (שווא
 הבא עם געיה) שמיושו כתנועה מלאה לבין שווא שאינו מתוג שמיושו כתנועה חטופה.
 ראה לעיל הערה 68.

90. ראה: דותן, אור ראשון, עמ' 470–471.

ב. שווא שמימושו הוא כאחת משבע התנועות הטברניות (כולל פתח);
ג. שווא שמימושו (תמיד) כחיריק.

המימוש כפתח הוא המימוש האיכותי היסודי של השווא הנע. ההבחנה בין שתי הקטגוריות האחרות היא בהתאמה לעיצורים העוקבים: בהיות השווא לפני א' ה' ח' רע' (ובתנאי שהוא עצמו אינו בא באחד העיצורים האלה) נקבעת במימושו הידמות לתנועותיהם של עיצורים אלה; בבואו לפני יו"ד הגייתו מידמה לעיצור זה. דין להעיר כי הכלל של הגיית השווא הקודם לגרונית כתנועתה מיוסד על מציאות המבטא הטברני בן שבע האיכויות התנועתיות (שמקוימת בו הבחנה בין קמץ לפתח מכאן ובין צירי לסגול מכאן).
תיאור מימושו האיכותיים של השווא הנע מוצע בשער שלפנינו עם פירוט הנסיבות ("מואצע") או הסיבות ("אסבאב") להנעתו של השווא והדגמתן.

3. מניין הנסיבות להנעתו של השווא (שורות 137–143)

בשבע נסיבות (או תנאים; במקור: "מואצע") השווא הוא נע ומימושו (תמיד) כפתח, ובחמש נסיבות (מכלל השבע שבהן השווא הוא נע) הוא מתממש כאחת משבע התנועות של העברית (הטברנית).⁹¹

4. הנסיבות להנעתו של השווא ולמימושו כפתח (שורות 143–173)

ואלה שבע הנסיבות ("מואצע") שבהם השווא הוא נע והגייתו (בעת שאינו קודם לאהח"ע או יו"ד) כתנועת הפתח:

א. בבואו בראש מילה (שורות 143–146), כגון בַּרְאשִׁית (בכתב־היד סומנה ההגייה בחטף־פתח: בַּרְאשִׁית), גְּדוּלִים.

ב. בהיותו השני מבין שני שוואים רצופים (שורות 146–149), כגון "וַיִּקְרָבוּ" (בראשית מז, כט) "תִּתְקַפְּהוּ" (איוב יד, כ), "יִשְׁבְּקֶשָׁה" (דברי הימים א כ, ד) וכדומה.⁹²

ג. בבואו בעיצור מצעי מוכפל (במקור: "אדא כאן אחרף אלמרסום באלשווא דגש" [=אם האות הרשומה בשווא יש בה דגש]), כגון "וַיִּתְהַלְכוּ" (שופטים כא, כד; בכתב־היד הניקוד בחטף־פתח), "הִמְמַלְטִים" (שמואל ב יט, ו) ועוד (שורות 149–152).⁹³

ד. בבואו בראשון משני עיצורים שווים כשקודמת לו תנועה ארוכה ("אעראב ממדודה"), כגון "וַיִּתְגַּדְּדוּ" (מלכים א יח, כח; בכתב־היד מנוקד בחטף־פתח),

91. השווה: דותן, שם, עמ' 119.

92. השווה: דותן, שם, עמ' 465 (בכתב־היד של "ספר צחות" נשתמר רק סופו של הכלל).

93. השווה: דותן, שם; סקו, עמ' 30 והערה 75. בלשונו של רס"ג: "אן יכון אחרף דו אלשווא דגש פאן אלשווא חנינד תתחרך חרכה אלפתח". ובעברית: אם תהיה האות בעלת השווא בדגש, הרי אז יונע (השווא) בתנועת הפתח.

"וַיַּעֲלֵהוּ" (שופטים כ, מה; כנ"ל), "נִדְרָיִם" (הושע ט, יז; כנ"ל), "קָדְלוֹ" (ישעיהו יט, ו). אבל אם התנועה שלפני השווא קצרה ("מקצור") היא, השווא אינו נע, כגון "רַבְנַת" (איוב כ, ה) "וְשָׁדְרוּ אֶת בְּנֵי-קֶדֶם" (ירמיהו מט, כח)⁹⁴ ועוד (שורות 152-157).⁹⁵

ה. בהתמצעו בין טעם מפסיק למשרת שבתיתו ("בין טעם וכאדמה"), כגון "אֲמַרְתָּ הִ" (תהלים יב, ז; בכתב-היד מ"ם בחטף-פתח; בהוצאת "עדי": אֲמַרְתָּ), "נִדְרָיִ וְשַׁלְמוֹ" (שם עו, יב; בכתב-היד דל"ת בחטף-פתח; בהוצאת "עדי": נִדְרָיִ). העיון במקורו של השער דידן, כלומר פרק השווא של "ספר צחות" לרס"ג, מלמד כי נפלה טעות בניסוחו של הכלל הזה, וצריך להיות: אם תהיה אות השווא בין שני משרתים בתיבה (בלשון רס"ג: "בין כאדמי לחן").⁹⁶ רס"ג עצמו מפרש שהכוונה למשרתים מירכא ושופר (=מונת),⁹⁷ ומשלוש הדוגמאות שהביא (ובכללן השתיים הנזכרות כאן) מסתבר שהתכוון לשני הטעמים המחברים הנזכרים המשרתים לצינור בספרי אמ"ת (ובכן: נדרו ושלמו וכדומה).⁹⁸ גם כאשר השווא מתמצע בין געיה לבין מפסיק – הריהו נע,⁹⁹ כגון "מְקַלֵּי גִלְלֵי" (נחמיה יב, לו. בכתב-היד ובהוצאת "עדי" הניקוד בחטף-פתח) וכדומה (שורות 157-160).

ו. כשחוצצת תנועה ("נגמה") אחת בין השווא לבין הטעם, וכשהעיצור שבהברת הטעם דגוש הוא (שורות 160-165), כגון "נִלְכָּה-גָּא" (שמות ג, יח; בהוצאת "עדי" למ"ד בחטף-פתח), "אֲלָכָה-לִי" (ירמיהו ה, ה; בכתב-היד ובהוצאת "עדי" למ"ד בחטף-פתח), "נִירְשָׁה לִנְיָ" (תהלים פג, יג; בכתב-היד ובהוצאת "עדי" רי"ש בחטף-פתח).¹⁰⁰

94. קמץ "שָׁדְרוּ" בא בהברה סגורה (לפנינו צורת ציווי) וחטף הוא.
95. השווה: דותן, שם, עמ' 467; סקוו, עמ' 31 והערה 78 (אצל רס"ג זהו הכלל השישי). בלשונו של רס"ג: "והדא אלתחריך יכון אדא כאנת אלנגמה אלתי קבל אלחרפין ממרודה [...] ואמא אן כאנת מקצורא פלא תוגב חרכה ללשווא"; ובעברית: וההנעה הזאת תהיה כאשר התנועה שלפני שתי האותיות (השוות) היא משוכה (=ארוכה) [...] אך אם היא קצרה, הרי שאין מתחייבת הנעה לשווא. לכללי מסורה ודקדוק העוסקים במהותו של השווא ובניקודו (שווא או חטף) ראה: ייבין, כתר, עמ' 47-49; דותן, דקה"ט, עמ' 256-257.
96. התיקון הזה מתאשר מכללי הגיית השווא הקודם לגרונית שבהמשך (שורה 192-194).
97. ראה: דותן, אור ראשון, עמ' 464, 465 (אצל רס"ג זהו הכלל הרביעי); סקוו, עמ' 30 והערה 74; ייבין, כתר, עמ' 329-330.
98. ראה: דותן, אור ראשון, עמ' 464, הערה 8.
99. ראה: ייבין, כתר, עמ' 48-49. ההשלמה הנזכרת של הכלל החמישי אינה נמצאת ב"ספר צחות" לרס"ג.
100. השווה: דותן, אור ראשון, עמ' 465-466 (הכלל החמישי). ניסוחו של כלל זה אצל רס"ג: אם התנועה ("אלנגם") השנייה שאחריו בדגש ("משרד") ויש בה טעם (כלומר, אחרי השווא יש עוד שתי תנועות והשנייה מוטעמת היא ודגושה [שם, עמ' 465, הערה 110]), הריהו גורר בכוחו

מכותו של הכלל האמור השווא במילה "יְשִׁיבְכֶן" (דניאל ו, יז) הוא נע והגוי כפתח שהרי המבנה ("אלוֹחַן") הנדרש חל עליה (אף על פי שמדובר בתיבה אחת ולא בצירוף הדוק של שתי תיבות), ואילו בצורה "יְשִׁיבְכֶן" (שם ג, טו) שהנוֹן אינה דגושה בה השווא הוא נח.¹⁰¹

ז. במ"ם (שאינה דגושה) של הבינוני כאשר העיצור השני שאחרי השווא מוכפל והטעם חל על התנועה השנייה שלאחריו, כגון "הִמְשַׁלֵּחַ" (תהלים קד, י), "הִמְכַסֶּה" (שם קמו, ח); אבל אם הטעם מתרחק (והחציצה גדולה אפוא מתנועה אחת) השווא הוא נח, כגון "הִמְעַשְׂרִים" (נחמיה י, לח) "הִמְהַלְּכִים" (קהלת ד, טו).¹⁰² לפי זה בצורת "הִמְבַּשֵּׁר" (שמואל א ד, יז) השווא הוא נע (והגוי כפתח), ואילו בצורת "הִמְבַּשְׂרוֹת" (תהלים סח, יב) שבה הטעם מרוחק יותר, השווא הוא נח (שוורת)¹⁰³. (170–165).

5. חריגים (שוורת 170–173)

ככלל, כל שווא שאינו נכנס בגדר שבעת הכללים הנזכרים הוא שווא נח, כגון שְׁמַעְתִּי, תֵּלְכוּ. עם זאת, ישנם מקרים יחידים של שווא נע שאינם נכללים בכללים המקיפים האלה,¹⁰⁴ כגון "תִּקְפַּת לְהוֹדָה" (דניאל ה, כ), "בְּשִׁקְתוֹת הַמַּיִם" (בראשית ל, לח; בהוצאת "עדיי": בְּשִׁקְתוֹת);¹⁰⁵ וכן כל צורת "בְּרָכוּ" כשהטעם בכ"ף, כגון "בְּרָכוּ ה'" (שופטים ה, ט; בהוצאת "עדיי" רי"ש בחטף-פתח), "בְּרָכוּ עַמִּים" (תהלים סו, ח), "בְּרָכוּ שְׁמוֹ" (שם ק, ד; בהוצאת "עדיי" בחטף-פתח); אבל אם הטעם נסוג ("לְזוֹאֵל אֲלֹטַעַם"), השווא הוא נח, כגון "בְּרָכוּ נָא" (דברי הימים א כט, כ).¹⁰⁶

את התנועה הראשונה, וכך היא הראשונה (כלומר, גם היא מוטעמת [שם, הערה 12]) – השווא עומד בפתחתו (שם, עמ' 465, הערה 13). ובניסוחו של המהדיר (שם, עמ' 230): "שווא שבתנועה השנייה שלאחריו יש דגש בטעם (כלומר דגש חזק בהברה מוטעמת, והוא הטיפוס המכונה "דחיק ואתי מרחיק"...), השווא נע והגוי כפתח, כגון נִלְכָּהּ אָא."

101. השווא: דותן, אור ראשון, עמ' 466; וראה: שם, עמ' 230; סקו, עמ' 30–31; ייבין, כתר, עמ' 41. בנוסח התרגום העברי של ראב"ע (נוט, עמ' 130, שורה 25) הדוגמה להנעת השווא היא "לְיִשְׁבְּוֹתָנָא" (דניאל ג, יז) וזו, כמובן, דוגמה מוטעית (סקו, עמ' 30, הערה 77a).

102. השווא: דותן, אור ראשון, עמ' 466, 467; בלשוננו של רס"ג: כאשר יהיה השווא באות מ"ם והתנועה השנייה שלאחריו נושאת את הטעם, הרי אז מונע השווא כתנועת הפתח, כגון הִמְכַסֶּה שמים (תהלים קמו, ח) [...] וכאשר תאמר הִמְהַלְּכִים (קהלת ד, טו). כאן נקטע כתב-היד של "ספר צחות".

103. ראה: דותן, אור ראשון, עמ' 231; דותן, דקה"ט, עמ' 228–229; ייבין, כתר, עמ' 28–29.
104. בגלל קטוע כתב-היד של "ספר צחות" באמצעו של הכלל השביעי (ראה: דותן, אור ראשון, עמ' 119) לא נשתמרו בידינו החריגים שהביא רס"ג לשבעת הכללים המקיפים.
105. ראה: ייבין, כתר, עמ' 33, הערה 14.
106. השווא: דותן, דקה"ט, עמ' 262–268.

6. מימושו של השווא כאחת משבע התנועות (שורות 174–178) שבעת התנאים שבהם השווא הוא נע (והגייתו כפתח) הם גם הכללים (במקור: "אבואב" [=שערים]) להנעתו של השווא (לפני אהח"ע) העשוי להתממש ככל אחת משבע התנועות (שבמסורת טבריה). חמישה מבין שבעת התנאים גורמים להניע את השווא בהתאמה איכותית לכל אחת מן התנועות (כולל פתח), ואילו בשני התנאים הנותרים מימושו "נעתק" אל תנועת הפתח (להלן שורות 197–198).¹⁰⁷

7. שווא נע ההגוי כתנועת הגרונית שאחריו (שורות 177–181) מימושו של השווא הנע כאחת משבע התנועות חל כאשר השווא בא לפני אהח"ע; לשון אחר, שווא הקודם לאהח"ע מימושו כתנועת העיצור הגרוני שלאחריו. הואיל והעיצור הגרוני עשוי להיות מונע באחת משבע התנועות (שבמסורת טבריה), אף הגייתו של השווא הנע עשויה להיות אחת משבע האיכויות התנועתיות. הידמות מבטאו של השווא שלפני אהח"ע לאיכות תנועתם נתלית בתכונה הפונטית המשותפת לארבעת העיצורים (הסדקיים והלועיים) האלה והיא עומק מבטאם ("עמק לפטה"), כלומר מקום חיתוכם שהוא הפנימי ביותר במסלול הקול.

8. התנאים להנעתו של השווא הקודם לגרונית ולמימושו כתנועתה (שורות 181–197)

תנאים אלה חלים רק על חמישה מבין שבעת הכללים הנזכרים בסעיף 4 לעיל; ואלה חמשת הכללים החלים על השווא הקודם לא, ה', ח' רע' שתנועתו כתנועתן:
א. בבואו בראש מילה (שורות 181–188) ובתנאי שהוא עצמו אינו באות גרונית. דוגמאות למימושים השונים:

1. חולם – לעולם, נחשת;
2. קמץ – בָּקָהּם (בראשית יד, ה; בכתב-היד ב"ת בחטף-קמץ), "בן קָהָת" (במדבר טז, א);
3. פתח – בָּעֵב הענן (שמות יט, ט), "בָּעֵד החלון" (בראשית כו, ח; בכתב-היד ב"ת בחטף-פתח);
4. סגול – לְעֵבֶד נמכר יוסף (תהלים קה, יז; בכתב-היד למ"ד מנוקדת בחטף-סגול), "בְּחָרֵב עליה" (יחזקאל כה, כג);
5. חיריק – שָׁאֵי סביב (ישעיהו ס, ד; בכתב-היד השווא מתוג), "אך לא בָּעֵי" (איוב ל, כד);
6. צירי – פָּחִיל תמורתו (איוב כ, יח), "בְּעֵבֶר הירדן" (בראשית ג, י);
7. שוורק – רָאוּ בגוים (חבקוק א, ה; בכתב-היד השווא מתוג); "שָׂאוּ-נֶס" (ירמיהו ד, ו; נא, יב, כז; בכתב-היד השווא מתוג).

107. השווה: דותן, אור ראשון, עמ' 119–120; עקב חסר בכתב-היד של "ספר צחות" לא נשתמרו בידנו הפתיחה וחמשת הכללים הראשונים (מן הכלל החמישי נותר רק סופו).

ב. בהיותו השני מבין שני שוואים רצופים (שורות 188–190), כגון וִישְׁמְעוּ (השווא של המ"ם הגוי כשורוק), וִיִצְבְּאוּ וכדומה.

ג. בבואו באות דגושה (שורות 190–192), כגון "מה לכם תִּדְפְּאוּ" (ישעיהו ג, טו), וַיִּשְׁלְחוּ את רבקה" (בראשית כד, נט), "מִתְנַבְּאִים לפניהם" (מלכים א כב, י).

ד. בהתמצעו בין שני משרתים בתיבה (שורות 192–194), כגון "אֶבְחַךְ דרכם" (איוב כט, כה, כך הניקוד בכתר ארם צובא; בכתב־היד שלפנינו אֶבְחַר; בהוצאת "עדי" אל"ף בגעיה), "תִּלְעַגְ לֵאב" (משלי ל, יז, כך בכתב־היד שלפנינו ובכתר ארם צובא; בהוצאת "עדי" תִּלְעַג).¹⁰⁸

ה. בבואו לפני אות גרונית בתנועה שאחריה אות דגושה ומוטעמת (שורות 195–196); בלשונו של המחבר הנעת השווא (והגייתו בתנועת הגרונית) היא מכוח דיגוש העיצור העוקב השני ("אדא תחרכת בחק אלחרף אלתאני אלדגש"),¹⁰⁹ כגון "יִרְעָה לֶן" (ישעיהו טו, ד; בכתב־היד רי"ש בחטף־פתח).
 עַד כֵּאן נסקרו חמש הסיבות ("אסבאב") להנעת השווא הקודם לגרונית בהידמות לאחת משבע התנועות (שורות 196–197).

9. שווא הקודם לגרונית שמימושו כפתח (שורות 197–205)

בשני הכללים האחרונים להנעת השווא שלפני גרונית לא חלה התאמת מימושו של השווא לתנועת הגרונית, והגיית השווא נעתקת (לשון "נקל") לפתח (שורות 197–198).¹¹⁰ ואלה אפוא שני הכללים האחרונים (השישי והשביעי):

א. בעת שהשווא בא בראשונה משתי אותיות גרוניות רצופות, כגון "שחחור" (איוב ט, יג), "ימחאור" (תהלים צח, ח), "ושם אחימן" (במדבר יג, כב), "אלההון" (דניאל ג, כח).¹¹¹ הגרונית הראשונה מנוקדת (והגויה) בחטף פתח בלי שים לב לתנועת הגרונית התוכפת, כלומר שִׁחְחוּ וכד'.

108. לניקוד בכתר ארם צובא ראה: יבין, כתר, עמ' 328. ב"ספר דקדוקי הטעמים לאהרן בן אשר" (שער יג) באות שתי התיבות הנזכרות להדגים את הנעת השווא הסמוך לטעם כשגעיה באה לפניו (דותן, דקה"ט, עמ' 224–226). רס"ג מצרף את הדוגמה "תלעג" (משלי ל, יז) לדוגמאות "נדרו" (תהלים עז, יב) "אמרות" (שם יב, ז) בכלל הרביעי להנעת השווא שמבטאו כפתח (דותן, אור ראשון, עמ' 464).

109. השווה: דותן, אור ראשון, עמ' 468, 469. בלשונו של רס"ג: וכך בסיבת דיגוש ("אדגאש") האות השנייה מהן שבה טעם – תיעתק "ינתקל", כלומר הגיית השווא מידמה אל תנועת הגרונית) כאשר (אות השווא) נפגשת עם אח"ע. ראה גם: סקון, עמ' 31 והערה 80.

110. ב"ספר צחות" מנוסח ההבדל בין שתי קבוצות הכללים בוז הלשון: חמשת הכללים הראשונים נעתקים ("תנקל") אל תנועת אח"ע ושני הכללים האחרונים אינם נעתקים כך (דותן, אור ראשון, עמ' 468, 469).

111. השווה: דותן, אור ראשון, עמ' 468–469; רס"ג עצמו מציין ששתי הגרוניות הרצופות עשויות להיות שוות או בלתי שוות.

ב. השווא ב"הֶמְ" – כאשר בינו לבין הטעם חוצצת תנועה אחת (בהתאם לכלל השביעי בסעיף 4 לעיל), כגון "הֶמְהֶלֶךְ" (תהלים קד, ג; בכתב־היד: הֶמְהֶלֶךְ). "הֶמְחַפֵּים למות" (איוב ג, כא).¹¹²

10. מימושו של השווא הקודם ליו"ד כחיריק (שורות 205–218) לאחר שהמחבר ביאר – בעקבות רב סעדיה – את הכללים של הגיית השווא הנע (הקודם לגרונית) בהתאמה לגוני שבע התנועות ("תשכל אלשוא כשכל אלוֹ נגמאת"), הריהו מבקש להשלים את הדיון המוקדש למימושו של השווא הנע במימושו כשהוא קודם לעיצור יו"ד.

שווא הסמוך ("מגאורה") לפני יו"ד אם הוא עומד בתנאי הנעת השווא, ממומש תמיד כתנועת חיריק בלי שים לב לתנועת היו"ד שאחריו,¹¹³ כגון "בְּיוֹם הקריבו" (ויקרא ז, טז), "וַיַּעַשׂ הַבַּא" (דניאל יא, טז), "לְיִשְׁבָּאֵב" (דברי הימים א כד, יג), "בְּיַיִן חִלְבוֹן" (יחזקאל כז, יח), "וַיִּשְׁרָאֵל אֶהָב" (בראשית לז, ג),¹¹⁴ "וַיִּזְכַּל בֶּן שְׁלֵמִיָּה" (ירמיהו לח, א), "בְּיַד חֹזְקָה" (שמות ג, יט).¹¹⁵ בכל הדוגמאות האלה הגייתו של השווא הנע בנטייה לחיריק היא תוצאת הידמות פונטית של השווא אל העיצור שאחריו שהרי החיריק הוא התנועה המתאימה להגה יו"ד (בלשונו של המחבר: "מִן גִּנְס אֲלִיֹּד" [=ממינו של היו"ד]).¹¹⁶

112. השווא דותן (שם); רס"ג מדגיש בדבריו שהשווא שבמ"ם הגוי לעולם כפתח "על פי החוק הכללי אף שלא בגרונית" (שם, עמ' 469, הערה 33), ולכן אין מקום לומר שהשווא הידמה אל הפתח של הגרונית שלאחריו (ברוגמאות כגון הֶמְהֶלֶךְ, הֶמְחַכֵּים). וראה: שם, עמ' 120. לפי זה במילה "הֶמְחַלֵּל" (יחזקאל לו, כג) השווא הנע אינו הגוי כתנועת u אלא כפתח; ראה: ייבין, כתר, עמ' 25, הערה 7; סקוז, עמ' 32, הערה 82.
113. כל הדוגמאות שהביא המחבר הן של שווא בראש תיבה.
114. רס"ג לא הביא ב"ספר צחות" שלו דוגמה לשווא הקודם ליו"ד חרוקה; לדעת דותן (אור ראשון, עמ' 470, הערה 39), רס"ג נמנע מכך מכיוון שלא רצה להיכנס למחלוקת בין בן־אשר לבן־נפתלי בשאלת הניקוד של אות שימוש שלפני יו"ד חרוקה.
115. השווא: דותן, אור ראשון, עמ' 468–471; סקוז, עמ' 32 והערה 83.
116. רס"ג אינו ממציא הסבר פונטי להגייתו של השווא הקודם ליו"ד בנטייה לחיריק.

רשימת קיצורים

- אברמסון, השלמה = ש' אברמסון, "השלמה לתרגום רב אברהם אבן עזרא לאותיות הנוח של רב יהודה חיוג", קובץ על יד, ס"ח י [כ] (תשמ"ב), עמ' 73-123
אברמסון, נתף = ש' אברמסון, "מן 'כתאב אלנתף' לרבי יהודה חיוג' לשמואל ב", לשוננו, מב (תשל"ח), עמ' 203-236; מג (תשל"ט), עמ' 29-51
אלדר, הגייה = א' אלדר, "מסורת ההגייה של העברית", מ. בר-אשר (עורך), מסורות, ג-ד, ירושלים תשמ"ט, עמ' 3-36
אלדר, חיוג' = א' אלדר, "משנתו הדקדוקית של ר' יהודה חיוג' הספרדי", לשוננו, מד (תשי"ן), עמ' 169-182
אלדר, תורת הקריאה = א' אלדר, תורת הקריאה במקרא, ירושלים תשנ"ה
W. Bacher, *Die Hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert*, Trier 1892
באכר, ראב"ע = בי"ז בכר, ר' אברהם אבן עזרא המדקדק, תל-אביב תרצ"א (המקור בגרמנית: שטרסבורג 1882)
בנדריד = א' בנדריד, "מניין החלוקה לתנועות גדולות וקטנות", לשוננו, כב (תשי"ח), עמ' 7-35, 110-136
בסל = ג' בסל, "תורתו הדקדוקית של רבי יהודה חיוג", חיבור דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ב
ברויאר = מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב
גולדנברג = ג' גולדנברג, "על השוכן החלק והשורש העברי", לשוננו, מד (תש"ם), עמ' 281-292
L. Dukes, "Grammatische Werke des R. Yehuda Chajjug", = דוקס
Beiträge zur Geschichte der ältesten Auslegung und Sprachklärung des A.T., 3, Stuttgart (1844)
דותן, אור ראשון = א' דותן, אור ראשון בחכמת הלשון: ספר צחות לשון העברים לרב סעדיה גאון, ירושלים תשנ"ז
דותן, דקה"ט = א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז
דותן, חיוג' = א' דותן, "בלשנות ובלשנות משווה בימי הביניים: עיון בסוגיה ממשנתו של יהודה חיוג", מחקרים בלשון העברית (ספר זיכרון לאליעזר רובינשטיין) (תעודה ט, בעריכת אהרן דותן ואברהם טל), תל-אביב תשנ"ה, עמ' 117-130
Y. et H. Dérenbourg, *Opuscles et traités d'Abou 'I-Walid Merwān ibn Djanāh*, Paris 1880
הדאיה אלקאר, כ"ל = הדאיה אלקאר בנוסחו הארוך, כ"י לנינגרד, הספרייה הלאומית של רוסיה, אוסף פירקוביץ II, מס' 2390

- הדאיה אלקאר, כ"ג = הדאיה אלקאר בנוסחו הארוך, כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים 829-832 EMC.
- וילנסקי = מ' וילנסקי, מחקרים בלשון ובספרות, ירושלים תשל"ח
- טעמי המקרא = ספר טעמי המקרא, מהדורת י' מרקרוס, פאריס שכ"ו
- ייבין, כתר = י' ייבין, כתר ארם-צובה - ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט
- ייבין, מסורה = י' ייבין, מבוא למסורה הטברנית, ירושלים תשל"ב
- M. Jastrow, *The Week and Geminative Verbs in Hebrew by Abū Zakariyyā Yahyā ibn Dāwud known as Ḥayyūg*, Leiden 1897
- מורג, העברית = ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג
- מורג, ניקוד = ש' מורג, "ניקוד", אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשכ"ח, טורים 857-837
- J. Dérenbourg, *Manuel du lecteur d'un auteur inconnu*, = מחברת התיג'אן Paris 1871
- J. W. Nutt, *Two Treatises on Verbs containing Feeble and Double Letters by R. Jehuda Ḥayyug... to which is added the Treatise on Punctuation...translated by Aben Ezra*, London and Berlin 1870
- D. Sivan, "Biblical Hebrew Roots and Quiescents according to Sivoon = שיוון Judah Hayyuj's Grammatical Works", *HUCA*, 60 (1989), pp. 115-127
- S. L. Skoss, *Saadia Gaon, The Earliest Hebrew Grammarian*, = סקו Philadelphia 1955
- עט סופר = עט סופר לר' דוד קמחי, ליק תרכ"ד
- S. Poznanski, *Moses b. Samuel Ibn Chiquitillq nebst den Fragmenten seiner Schriften*, Leipzig 1895
- S. Poznanski, "Die Zusätze in der Nutt'schen Ausgabe = פוזננסקי, השלמות der Schriften Hajjūg's" *ZAW*, 15 (1895), pp. 133-137
- S. Poznanski, "New Material on the History of Hebrew and Hebrew-Arabic Philology during the X-XII centuries", *JQR*, 16 (1925/6), pp. 237-266
- M. Peritz, "Ein Bruchstück aus J'hūdah Hajjūg's arabischem = פריץ werke über die hebräischen Zeitwörter mit schwachen Stammlauten", *ZAW*, 13 (1893), pp. 169-222
- M. Steinschneider, *Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana*, Berolini 1852-1860
- תנ"ך, הוצאת "עדי" = תורה נביאים וכתובים מדויקים היטב על פי הניקוד, הטעמים והמסורה של אהרן בן משה בן אשר בכתב-יד לינגרד, מהדורת א' דותן, תל-אביב תשל"ג

